

Fortnightly per copy Rs. 12/- only

ओ३म्

3rd January 2017

आर्य

जीवन्

2, 3, 4 फरवरी

2017

गुरु, शुक्र, शनिवार

स्थान :

वैदिक आश्रम कन्या गुरुकुल
उमानगर, कुंदनबाग,
बेगमपेट, हैदराबाद

సార్వదేశిక ఆర్థప్రతినిధి సభ నూడ్ డిలీ ఆధ్వర్యమున
ఆర్థప్రతినిధి సభ ఆ.ప్ర.-తెలంగాణ సాజన్యంతో
హైదరాబాద్ నగరంలో

విద్యాంసుల జాతీయ ఆర్థమహా సమ్మశ్వరం

తేది 2 నుండి 4 ఫిబ్రవరి 2017 వరకు

సమ్మశ్వరంలో ఆర్థసమాజానికి సంబంధించిన ప్రముఖ మహాత్ములు వైదిక విద్యాంసులు, గురుకులాల ఆచార్యులు, నాయకులు, ప్రాఘైసర్బు, భజనిషపదేశకులు పురోహితులు తదితరులు పాల్గొనుచున్నారు. సమ్మశ్వరములో జాతీయ-అంతర్జాతీయ సమస్యలను సమీక్షించి వాటి పరిష్కారమునకై ఆర్థసమాజము యొక్క దృక్షఫ్తమును నిర్ధారించి, ప్రత్యేకంగా సామాజిక, రాజక్షేతిక, ఆర్థిక మరియు ధార్మిక విషయాలపై కార్యాశ్రమిని నిర్దియించి బిశా-సిర్దేశము చేస్తారు. జనుల మధ్య ఆర్థసమాజమును బలిషేతము చేయటకై తగు నిర్దియాలు కూడ తీసుకుంటారు. కావున తమరంతా అత్యధిక సంబుల్హ పాల్గొని సమ్మశ్వరమును జయప్రదం చేయగలరని విజ్ఞాపి.

భవటయులు

స్వామి ఆర్థవేద

ప్రధాన్ (అధ్యక్షులు)

సార్వదేశిక ఆర్థప్రతినిధి సభ-నూడ్ డిలీ

పండిత సామెదేవ కాస్త్రి

ముంబిలు

సంయోజకులు

ప్రా. విశ్వల్ రావు ఆర్థ

మహామంత్రి (ప్రధానకార్యదర్శి)

సార్వదేశిక ఆర్థప్రతినిధి సభ-నూడ్ డిలీ

హరికిషన్ వేదాలంకార్

మంత్రి ఆర్థప్రతినిధి సభ, ఆ.ప్ర.-తెలంగాణ

ओ३म्

आर्य जीवन

संस्कृति संरक्षण व सामाजिक परिवर्तन का संकल्प

ఆర్య జీవన

హైండి-తెలుగు ద్రైఫ్టాఫ్ ఫ్స్ట్ ఫ్రింక

आर्य प्रतिनिधि सभा आ.प्र.-తెలंగాణ
హैదराबाद का मुख पत्र

वर्ष : २५ अंक : १

दయానందాబ్ద : १९३

సృష్టి సంవత్సర : १९६०८५३११७

వి.సం. : २०७३

దుర్ముఖి నామ సంవత్సర మార్గశిర శుక్ల పక్ష
०३-०९-२०१७

ప్రధాన సమావి

విట్లురావ ఆర్య

సమావికమణ్డల

హరికిశన వెదాలంకార

డా. వసుధా శాస్త్రీ

లక్ష్మణ సింహ ఠాకుర

రామచంద్ర కుమార

అశోక శ్రీవాస్తవ

డా. సీ.ఎచ్. చంద్రచ్యా

వార్షిక మూల్య రూ. 250-00

కార్యాలయ

आర్య ప్రతినిధి సభా ఆ.ప్ర.-తెలంగాణ

మహార్థ దయానంద మార్గ, ముల్తాన బాజార, హైదరాబాద్

డూపాప : 040-24753827, 66758707, 24756983

ఫోన్: 040-24557946, 24760030

Email :

aryapratinidhisabhaapitelangana@gmail.com

acharyavithal@gmail.com

aryavithal@yahoo.co.in.

Mobile No. : 09849560691

Editor : Vithal Rao Arya

Annual subscription: Rs.250/-

THE VIEWS & THE NEWS PUBLISHED IN THIS ISSUE MAY NOT NECESSARILY BE AGREEABLE TO THE EDITOR

प्रत्येक मनुष्य को पुरुषार्थ पर ध्यान देना चाहिए। इसी के द्वारा क्रियामाण, संचित और प्रारब्ध कर्म की स्थिति सुधरती है। इसी से मनुष्य उत्तम स्थिति को प्राप्त हो कर उन्नति के पात्र बनते हैं।

హैదరాబాద సమేలన కె సందర్భ మే..

२, ३, ४ ఫరవరి २०१७ కె దినమో మే హैదరాబాద మే ఆయోజిత రాష్ట్రీయ బుద్ధిజీవి సమేలన కె సందర్భ మే హమనె పహలే భీ కుఛ విచార విశ్లేషణార్థ రఖేం హై। నిమన్మన పత్ర మే విచారార్థ ९ అంశో కె తయ కియా హై। ఆర్య జగత కె సభీ మహానుభావ జనతా హై కి సమాజ సేవా, శిక్షా విశేషకర ఆర్థ పద్ధతి కె అనుసార గురుకులో కె స్థాపనా ఇసకె అతిరిక్త విద్యాలయ ఆది క్షేత్రమే ఆర్య మహానుభావ కామ కరతె ఆ రహే హై। బదలతె హుఎ కాల పరిప్రేక్ష మే ఇనకీ ఆవశ్యకతాఓమే ఔర ప్రాసంగికతా పర గహనతమ విచార కరనె కె జసరత హై। ఇసీలిఎ పారమ్పరిక తరికో సే చలనె వాలె సారె కార్యక్రమో కో ఔర ప్రభావశాలీ బనానె కీ యోజనాఓమే పర ధ్యాన దేనె కీ జసరత హై। సాథీ ప్రాసంగికతా కో భీ సమయ-సమయ పర సిద్ధ కరనె కీ జసరత హై। అత: ३ సే ९ అంశో పర పధారనె వాలె విద్మాన వ మహాత్మా లోగ ఇస పర చింతన కరె ఔర నిష్కర్ష నికాలే। ఇన సారె సందర్భో మే ఇతనాహి కహనా హై కి విఖిరి హుఇ శక్తి కో కేసే సంజోయా జాఎ ఔర సంగటిత కియా జాఎ। ముఖ్య రూప సే అంశ २ పర బడీ గమ్భీరతా పే విచార కరనె కీ జసరత హై। విచార సే జ్యాదహ కార్య ప్రణాలీ కీ జసరత హై। కార్య హీ న హో తో విచార ధరే కె ధరే రహ జాఎంగే ఔర యహ తభీ సమ్భవ హై జబ కోఈ కెంద్రీయ వ్యవస్థ బనాఇ జాఎ చలాఇ జాఎ। మీడియా కె దొంగ ప్రచార ప్రసార కె దొ తరికే హై। ఎక అపనె దాశినిక తత్త్వమే సంకారాత్మక ప్రచార ఔర దూసరా తరికా పాఖణ్డ కె ఖణ్డన కరనా హై। పాఖణ్డ కె ఖణ్డన కిఎ బినా అపనె దర్శన కె కింతనా భీ ప్రచార కరలే వహ నోర్ విధాఓమే స్థాపిత నహో కర పాఏగా। అత: ఇస విషయ పర బడీ గమ్భీరతా పే విచార కర కార్య నీతి కో తయ కరనా హోగా। ఇసీ ప్రకార అచ్చ కోఈ సామాజిక ముదై ఉఠతే రహంగే జిస పర కార్య నీతి తయ కరనా ఆవశ్యక హై। ఇసీలిఎ హమనె గమ్భీరతా పే చింతన కరకె పహలే ముద్దా తయ కియా హై వహ హై -

రాష్ట్రీయ వ అన్తరాష్ట్రీయ సమస్యాఓమే కె

సమాధాన ఏవు ఉపాయో కె సమ్మాన మే ఆర్య సమాజ కె దృష్టి కోణ క్యా హై ? వర్తమాన మే ఆర్య సమాజ ఆమ జనతా కె జీవన కో ప్రభావిత కరనె వాలె రాజనైతిక, సామాజిక, ఆర్థిక ఏవు ధార్మిక విషయోమే పర క్యా కార్య శైలీ అపనాయె తాకి ఆమ శైలీ కె సాథ ఆర్య సమాజ జుడు సంకే।

హమనె పిఛలే అంక కె సమ్పాదకీయ మే లగభగ ७५ వర్ష పూర్వ ఆర్య విద్మానోమే ఆర్య నెతాఓమే దొంగ తలకాలీన సందర్భోమే ఆయోజిత సమ్మలనోమే పారిత ప్రస్తాఓమే కె కుఛ అంశ దిఎ థె। ఉస మే ఏక బాత సాఫ తౌర పర కహి గేసే హై

“ఆర్య సమాజ, సమాజ కె స్వరూప కో పరివర్తిత కర సకనె మే సఫల నహో హై। ఇస సమ్మాన మే ఉన ధార్మిక ఆందోలనోమే సే శిక్షా లీ జా సకతీ హై జింహోనే సంసార మే అపనా ధార్మిక సాప్రాజ్య స్థాపిత కరనె మే సమర్థ హుఎ హై ఔర మానవ జాతి కా బహు వడ్డా బాగ ఉనకా అనుయాయి హై। ఆగె యహ భీ స్పష్ట కియా గయా హై కి వె ధార్మిక ఆందోలన అపనె సమయ కీ కింహీ వికట సమస్యాఓమే సంమాదాన కర తథా జనతా కీ కిసీ మహత్వపూర్ణ ఆవశ్యకతా కో పూర్ణ కరకె హీ విశ్వ కె బడే భాగ కో అపనె ప్రభావ మే లానె మే సమర్థ హుఎ హై ఔర ఆర్య సమాజ కె లిఎ వర్తమాన సమయ కె సంబసె వికట వ మహత్వపూర్ణ సమస్యా న్యాయ పర ఆధారిత సమాజ రచనా కీ గేసే హై”

ఉపర కె వాచ్య బహు హీ మహత్వపూర్ణ హై ఔర ఆజ కె సందర్భోమే సమీచీన భీ హై। విశ్వ కె సామనె సంబసె వడ్డా చున్నోతి ఆజ కె భౌతికవాదీ వికాస కె మాండల కీ హై। యహ వికాస విధ్వంసతా కీ ఓర లే జా రహి హై। ఇస వికాస మే ఇంసాన కె సాథ-సాథ పశ్చపక్షి, కీట, పంచ సమస్త జీవిం కె జీవన ఖతరె మే హై। ఖతరె మే ఇసీలిఎ భీ హై కి ఇస వికాస సే జల, జమీన, జంగల, వాయు సబకుఛ నష్ట హై రహి హై, గ్లోబల వార్మింగ కె ఖతరా మండరా హై హై। అత: వికాస కీ జగహ మానవియ వికాస కీ అవధారణా కె వికసిత కరనె కీ జసరత హై ఔర ఇసమే ధార్మిక

हैदराबाद में होने जा रहे विद्वत् आर्य महा सम्मेलन में आमंत्रित संन्यासी, महात्मा, विद्वान्, बुद्धिजीवी, भजनोपदेशक आदि

संन्यासी

- १) स्वामी प्रणवानन्दजी
- २) स्वामी अग्निवेशजी
- ३) स्वामी अ॒र्यवेशजी
- ४) स्वामी अ॒मवेशजी
- ५) स्वामी धर्मानन्दजी (उड़ीसा)
- ६) स्वामी श्रद्धानन्दजी
- ७) स्वामी सुधानन्दजी (भुवनेश्वर)
- ८) स्वामी विश्वम् - अजमेर
- ९) स्वामी ब्रतानन्दजी आमसेना
- १०) स्वामी दिव्यानन्दजी हरिद्वार
- ११) स्वामी चन्द्रवेशजी
- १२) स्वामी ओमानन्दजी चितौड़गढ़
- १३) स्वामी ब्रह्मानन्द सरस्वती, कामारेड्डी

विद्वान् - बुद्धिजीवी

- १४) डॉ. महावीर जी मीमांसक
- १५) डॉ. वेदप्रताप वैदिक जी - गुडगाँव
- १६) डॉ. ज्वलन्त कुमार शास्त्री जी
- १७) डॉ. सोमदेव शास्त्री जी - मुम्बई
- १८) डॉ. रघुवीर जी वेदालंकार
- १९) डॉ. नरेन्द्र वेदालंकार जी - दिल्ली
- २०) डॉ. वीरेन्द्र अलंकार जी - चण्डीगढ़
- २१) डॉ. शिवकुमार शास्त्री जी - हरिद्वार
- २२) डॉ. रविप्रकाश जी आर्य - दिल्ली
- २३) श्री अशोक आर्य - नई दिल्ली
- २४) डॉ. सुरेन्द्र कुमार जी - रोहतक
- २५) डॉ. कमलनारायण जी आर्य - रायपूर
- २६) डॉ. सुधीर कुमार जी - नई दिल्ली
- २७) आचार्य योगेन्द्र जी - होशंगाबाद

- २८) डॉ. पूर्ण सिंह जी डबास - नई दिल्ली
- २९) डॉ. धर्मवीरजी - नई दिल्ली
- ३०) डॉ. मोक्षराज जी - अजमेर
- ३१) डॉ. धर्मेन्द्र शास्त्री - नई दिल्ली
- ३२) डॉ. आनन्द कुमार जी - दिल्ली
- ३३) डॉ. विक्रम कुमार - चण्डीगढ़
- ३४) डॉ. महावीर अग्रवाल - हरिद्वार
- ३५) डॉ. तपेन्द्र कुमार - जयपुर
- ३६) आचार्य सत्यजित - अजमेर
- ३७) आचार्य जीव वर्धन जी शास्त्री
- ३८) आचार्य नागेन्द्र कुमार जी अयोध्या
- ३९) आचार्य उदयन जी करतारपुर
- ४०) आचार्य विजयपाल जी झज्जर
- ४१) आचार्य धनंजय कुमार जी - पौंछ
- ४२) पं. धर्मपालजी शास्त्री - मेरठ
- ४३) आचार्य कोमल जी - कोसंगी
- ४४) आचार्य ब्रह्मदेव जी - कोलकत्ता
- ४५) आचार्य दयासागर जी
- ४६) आचार्य आनन्द प्रकाश जी - हैदराबाद
- ४७) आचार्य कोमल जी
- ४८) अचार्य कुंजदेव मनीषी जी
- ४९) पं. प्रेमपाल शास्त्री जी - दिल्ली
- ५०) पं. अमरदेव जी शास्त्री - नई दिल्ली
- ५१) श्री मेघश्याम वेदालंकार जी-नई दिल्ली

महिला विद्वान् - बुद्धिजीवी

- ५२) आचार्या नन्दिता शास्त्री जी
- ५३) आचार्या सूर्यदीपी जी
- ५४) आचार्या प्रियंवदा जी
- ५५) आचार्या पवित्रा वेदालंकार जी

- ५६) आचार्या धारणा जी
- ५७) डॉ. शारदा जी - उड़ीसा
- ५८) डॉ. अन्नपूर्णा जी - देहरादून
- ५९) डॉ. प्रतिभा जी पुरथि
- ६०) डॉ. वसुधा शास्त्री जी - हैदराबाद
- ६१) डॉ. माधुरी जी वाराणसी
- ६२) आचार्या सुमेधा जी - चौटीपुरा
- ६३) सुश्री माता निर्मला योग भारती
- ६४) आचार्या नीरजा देवी
- ६५) आचार्या सुकन्या जी - आमसेना

पदाधिकारी एवं कार्यकर्ता

- ६६) श्री सुरेश जी अग्रवाल - अहमदाबाद
- ६७) श्री मिठाइलाल जी - मुम्बई
- ६८) श्री सत्यब्रत जी सामवेदी
- ६९) श्री आनन्द कुमार जी कोलकत्ता
- ७०) श्री अरुण जी - अबरोल
- ७१) श्री प्रकाश जी आर्य - महु
- ७२) श्री ठा. विक्रम सिंह जी
- ७३) श्री विनय आर्य - दिल्ली
- ७४) श्री धर्मपाल आर्य - दिल्ली
- ७५) श्री डॉ. अशोक आर्य - उदयपुर
- ७६) श्री देवेन्द्रपाल जी प्रधान
आर्य प्रतिनिधि सभा, उ.प्र.
- ७७) श्री धर्मवीर बत्रा - पंचकूला
- ७८) श्री लक्ष्मीनारायण भार्गव खण्डवा
- ७९) श्री सत्यवीरजी शास्त्री - अमरावती
- ८०) श्री सोमदत्त शास्त्री - चण्डीगढ़
- ८१) श्री गोविन्द सिंह जी भण्डारी-उत्तराखण्ड
- ८२) श्री मनमोहन कुमार जी-देहरादून

समुदायों का दायित्व क्या हो इस पर विचार करने की ज़खरत है अर्थात् sustainable development and role of the religion एक मुद्दा है जिसपर हमें विचार करना है और राष्ट्रीय स्तर पर कई समस्याएं और मुद्दे हैं पर एकाद मुद्दा जो आम जनता के जीवन प्रभावित कर रहा हो और सरकारी खजाने को विपदा में डाल रहा हो जैसे शराब का मुद्दा जो व्यक्ति, परिवार से लेकर समाज और राष्ट्र को खोखला कर रहा है पर विचार करना और कार्य योजना को तैयार करना बहुत मुख्य है। विचार को फैलाना अर्थात् जन-जागृति एक अंश है पर यहीं पर रुके रहना काम की प्रासंगिकता को

सिद्ध नहीं करता अतः विचार किए हुए मुद्दे पर कार्य योजना को बनाया जाना बहुत मायने रखता है। कार्य योजना ही आपको कार्य करने से ताकत और शक्ति प्रदान करता है जो आपको और संगठन को मजबूती के साथ उभार कर पहली पंक्ति में लाकर खड़ा करता है। हम चाहते हैं कि विद्वत् सम्मेलन में इन सब बातों पर गम्भीरता से चिंतन कर कार्य नीति तथ्य करेंगे। अवलोकनार्थ पूर्व में आर्य सम्मेलनों में पारित प्रस्तावों की एक झलक अगले पने में देखने को मिलेगा। अवश्य अवलोकन करने का निवेदन है।

८३) श्री हॉकम् सिंह जी आर्य-रुडकी	९०३) प्रो. स्वतन्त्र कुमार जी - पठानकोट	९२३) श्री मधुसूधन जी शास्त्री - प.बंगला
८४) श्री रमाकान्त सारस्वत जी-आगरा	९०४) प्रो. ईशप्रकाश शर्मा जी - देहरादून	९२४) आचार्य योगेश शास्त्री जी - कोलकत्ता
८५) श्री रामसिंह जी आर्य-जोधपुर	९०५) प्रो. श्योताज सिंह जी - नई दिल्ली	९२५) आचार्य विष्णु मित्र जी - बिजनोर
८६) श्री विरजानन्द जी-बहरोड़	९०६) श्री पूर्णचन्द्र जी आर्य - रांची	९२६) श्री धर्मवीर शास्त्री जी - नई दिल्ली
८७) श्री आचार्य सन्तराम जी	९०७) श्री डॉ. प्रकाशवीर विद्यालंकार जी रोहतक	९२७) श्री रणवीर सिंह जी शास्त्री - नई दिल्ली
८८) श्री ब्र.दीक्षेन्द्र जी-हरियाणा	९०८) श्री अशोक गुलाटी जी आर्य - दिल्ली	९२८) डॉ. सीमा जी - चितौड़गढ़
८९) श्री रामानन्द प्रसाद जी-दानापुर	९०९) श्री ओमप्रकाश वर्मा - जयपूर	९२९) डॉ. विद्यानंद जी - हैदराबाद
९०) श्री डॉ. लक्षणदास जी आर्य-म.प्र.	९१०) श्री धर्मवीर बत्रा - चण्डीगढ़	९३०) आचार्य उदयन जी - मेदक
९१) श्री सदाविजय जी आर्य - महाराष्ट्र	९११) श्री वाचोनिधि जी - गुजरात	९३१) श्री रघुराज शास्त्री जी - कानपूर
९२) आचार्य सुभाष जी - एडशी	९१२) श्री संजय सत्यार्थी जी - बीहार	९३२) श्री सत्यवीर जी - नरसापूर
९३) श्री महेन्द्र सिंह जी शास्त्री - गुडगाँव	९१३) श्री आचार्य भद्रकाम वर्णा - नई दिल्ली	भजनोपदेशक
९४) श्री सुवेदार मेजर विजय आर्य	९१४) डॉ. सारस्वत मोहन मनीषी - दिल्ली	९३३) श्री सहदेव जी वेधडक
९५) श्री मधुरप्रकाश जी - दिल्ली	९१५) श्री किरणजीत सिंह सिंधु (भारतीय शास्त्री)	९३४) श्री कैलाश कर्मठ जी
९६) श्री आर.एस. तोमरजी - दिल्ली	९१६) आचार्य विश्वपाल जयन्त जी - कोटद्वार	९३५) श्री नरेश दत्त जी
९७) श्री महेन्द्र भाई जी - दिल्ली	९१७) डॉ. रामप्रकाश सरस - दिल्ली	९३६) श्री योगेश दत्त जी
९८) श्री देवमुनि जी - म.प्र.	९१८) डॉ. प्रमोद आचार्य - हिसार	९३७) श्री अमरसिंहजी
९९) श्री आर्य कुमार ज्ञानेन्द्र जी - ओडिशा	९१९) डॉ. जयदेव शर्मा जी - जयपुर	९३८) श्री सत्यपाल पथिक जी
१००) श्री दयाकृष्ण काण्डपालजी - अल्मोड़ा	९२०) प्रो. विनय विद्यालंकार जी - नैनिताल	९३९) श्री सत्यपाल सरल जी
१०१) श्री डॉ. सुन्दरलाल कथूरिया जी-दिल्ली	९२१) आचार्य विद्याप्रसाद मिश्र - नई दिल्ली	९४०) सुश्री अंजली देवी जी - हरियाणा
१०२) श्री यशपाल यश जी-ऐड्वोकेट (जयपुर)	९२२) श्री राजेन्द्र शर्मा जी - नई दिल्ली	९४१) पं. प्रियदत्त शास्त्री जी

ନେର୍ଦ୍ଦିନେ ଏକ ଆର୍ଯ୍ୟପ୍ରତିନିଧି ନାମ୍ବୁ ଫିଲ୍ମ୍ ଆର୍ଯ୍ୟମୁନ
ଆର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିନିଧି ନାମ୍ବୁ ଆ.ପ୍ର.-ତେଲଙ୍ଗାନା ଲୋଜନ୍ୟୁନ୍ଟ୍ସ

ହୈଦରାବାଦୁ ନଗରଠିରୁ

ଜାତୀୟ ନ୍ୟୋପାୟ
ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପରିବହନ - ବ୍ୟାପକ ପରିବହନ
ବ୍ୟାପକ ନିର୍ମାଣ ଏବଂ ବ୍ୟାପକ ପରିବହନ
୨ ମୁଣ୍ଡ ୪ ଫୁଲିପାତା ୨୦୧୭ ବରତୁ

୪ ମୁଣ୍ଡରୁମ୍ବନ

ବ୍ୟାପକ

ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ମୁହଁଯାଗମ୍ବୁ

ନିର୍ମାଣକାରୀ ପରିବହନ

ନ୍ୟୋପାୟ : ହୈଦରାବାଦୁ ଆର୍ଯ୍ୟପ୍ରତିନିଧି କନ୍ତୁରୁକୁଳାଂ
ଚମ୍ପାନଗର, କୁଂଦନନଗର, ବେଗମପେଟ,

ହୈଦରାବାଦୁ.

ସାର୍ଵଦିଶିକ ଆର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିନିଧି ସଭା ନई ଦିଲଲୀ କେ
ତତ୍ତ୍ଵାବସ୍ଥାନ ମେ

ଆର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିନିଧି ସଭା ଆ.ପ୍ର.-ତେଲଙ୍ଗାନା କେ ସୌଜନ୍ୟ ସେ ଆୟୋଜିତ
ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଆର୍ଯ୍ୟ ବୁଦ୍ଧି ଜୀବୀ ଏବଂ ବିଦ୍ୱତ୍ ସମ୍ମେଲନ

ହୈଦରାବାଦୁ କେ ସଂଦର୍ଭ ମେ

ବୃହଦ୍ ରାଷ୍ଟ୍ରଭୂତ ମହାୟଜ୍ଞ କା ଆୟୋଜନ

2, 3, 4 ଫରଵରୀ 2017

ସ୍ଥାନ : ଵୈଦିକ ଆଶ୍ରମ କନ୍ୟାଗୁରୁକୁଳ

ଉମାନଗର, କୁଂଦନବାଗ, ବେଗମପେଟ,

ହୈଦରାବାଦୁ

इतिहास के पन्नों से पूर्व में आर्य समाज द्वारा आयोजित आर्य महा सम्मेलनों में विचार विमर्श के बाद पारित ऐतिहासिक प्रस्तावों पर एक दृष्टि

आर्यसमाज की शिक्षा-प्रणाली के आदर्शों का प्रचार करे, उसे सर्वप्रिय बनाये और देश के शिक्षणालयों में उसे प्रचारित करे। आर्यसमाज के विस्तृत और बहुविधि शिक्षा-सम्बन्धी कार्य को दृष्टि में रखते हुए यह सम्मेलन सावदेशिक सभा का ध्यान इस ओर आकर्षित करता है कि वह विद्यार्थ सभा संगठित करने की योजना करे जो आर्यसमाज के शिक्षा-सम्बन्धी कार्य में यथा-सम्भव पारस्परिक सहयोग, समानता और आवश्यक सुधार लाने की चेष्टा करे, और यत्न किया जाए कि यह विद्यार्थ सभा भविष्य में अखिल भारतीय दयानन्द पीठ का रूप धारण कर सके।

“आर्य समाज द्वारा बहुत-से गुरुकुलों, संस्कृत विद्यालयों तथा स्कूल-कॉलेजों की स्थापना की जा चुकी थी। इस प्रस्ताव द्वारा इन सब शिक्षण-संस्थाओं को एक अखिल भारतीय दयानन्द विद्यापीठ या विश्वविद्यालय के अधीन संचालित किये जाने का विचार प्रस्तुत किया गया था, जो बहुत उपयोगी था।”

“आर्य संस्कृति की रक्षा और स्थिरता, आर्यसमाजियों की आये दिन बढ़ती हुई राजनैतिक आवश्यकताओं की पूर्ति तथा अन्य सम्प्रदायों की राजनैतिक प्रगतियों पर दृष्टि रखने, तथा आवश्यकता और औचित्य के अनुसार उन्हें सहयोग देने के अभिप्राय से यह सम्मेलन निश्चय करता है कि एक ‘राजार्य सभा’ की स्थापना की जाये तथा सावदेशिक सभा से प्रार्थना की जाये कि वह इस सभा को संगठित कर देवे।” राजार्य सभा की स्कीम तैयार करने के लिए एक उपसमिति भी सम्मेलन द्वारा बना दी गयी, जिसके सदस्य महात्मा नारायण स्वामी, वावू पूर्णचन्द्र, वावू श्यामसुन्दर लाल, महाशय कृष्ण, कुँवर चाँदकरण शारदा और प्रोफेसर ताराचन्द थे। पण्डित देवशर्मा को इस उपसमिति का संयोजक नियत किया गया। सन् १९२६-३२ तक भारत के सार्वजनिक जीवन में राजनीति का महत्व बहुत बढ़ गया था, और नेशनल कॉंग्रेस द्वारा स्वतन्त्र भारत की शासन-पद्धति तथा विविध सम्प्रदायों के पारस्परिक सम्बन्धों पर भी विचार-विमर्श शुरू कर दिया गया था। इस दशा में यह सर्वथा स्वाभाविक ही था, कि आर्यसमाज भी राजनैतिक विषयों में दिलचस्पी लेने लगे और”

“क्योंकि वेदों में ‘असम्भ्यं सन्तु पृथिवी प्रसूतः या अकृन्वन वयनमा अतन्वत्’ इत्यादि मन्त्रों में स्वदेशी वस्त्रों के धारण और स्वदेशी वस्त्रों के उपयोग का स्पष्ट आदेश है प्रचार का प्रयत्न किया था, अतः यह आर्य महासम्मेलन समस्त आर्य देवियों सज्जनों से अनुरोध करता है कि वे अपना धार्मिक कर्तव्य समझकर सदा स्वदेशी वस्त्रों के धारण करने और यथासम्भव स्वदेशी वस्त्रों के ही उपयोग का ब्रत धारण करें।” एक अन्य प्रस्ताव द्वारा तथाकथित अछूत जातियों को हिन्दुओं से पृथक् प्रतिनिधित्व देने की बात का इन शब्दों में विरोध लिया गया था - “इस बात को दृष्टि में रखते हुए कि वैदिक धर्म के अनुसार कोई अस्पृश्य नहीं है, यह सावदेशिक सम्मेलन राज्य-सासन में कहीं जानेवाली अस्पृश्य दलित जातियों को हिन्दुओं से पृथक् प्रतिनिधित्व को, विशेषतया दलितों और साधारणतया सारे हिन्दुओं के धार्मिक तथा सामाजिक संगठन व उत्थान के लिए अत्यन्त हानिकारक समझता है, और (पृथक्) प्रतिनिधित्व को स्वीकार न करने के विषय में महात्मा गांधी जी का समर्थन करता है, और ऐसे सब लोगों के काम निन्दनीय समझता है जो अपनी स्वार्थ-सिद्धि के लिए दलित हिन्दुओं के पृथक् प्रतिनिधित्व की स्थापना द्वारा हिन्दू जाति को खण्ड-सिद्धि के लिए दलित हिन्दुओं के पृथक् प्रतिनिधित्व की स्थापना द्वारा हिन्दू जाति को खण्ड-खण्ड करके निर्वल बनाने तथा अछूत श्रेणियों को सर्वथा अछूत बनाने का प्रयत्न कर रहे हैं।”

जम्मू-काश्मीर राज्य में मुसलमानों के एक विशेष समुदाय द्वारा जनता के आधारभूत राजनैतिक अधिकारों की प्राप्ति के लिए चलाये गये आन्दोलन को विश्व-मुसलिम आन्दोलन से प्रेरित बताकर उसका विरोध किया गया था। यह स्पष्ट है, कि बेरली के सावदेशिक आर्यमहासम्मेलन ने अपने को केवल धार्मिक व सामाजिक विषयों तक ही सीमित न रखकर राजनैतिक विषयों पर भी आर्यसमाज के लोकमत को अभिव्यक्त किया था। इस समय भारत में स्वराज्य के लिए संघर्ष प्रबल रूप से प्रारम्भ हो चुका था, अतः कोई भी समाज या संगठन उससे सर्वथा अछूत नहीं रह सकता था।”

...व्यापक संस्था के लिए भी यह विचार करना आवश्यक हो गया था, कि देश की राजनीति के साथ उसका क्या संबंध होना चाहिए।

“वेद जिस धर्म का प्रतिपादन करते हैं, अथवा आर्यसमाज जिस धर्म का प्रचार करता है, उसमें अभ्युदय (लोकोन्तति) और श्रेयस् (परलोकोन्तति), दोनों के अन्तर्गत होने से राजनीति भी समित है और पूर्ण रीति से सम्मिलित है। राजनीति को धर्म से बाहर नहीं कर सकता। आर्यसमाज ने व्यक्तिगत रूप से प्रत्येक नर-नरी को स्वतन्त्रता दी है कि प्रचलित राजनैतिक स्कूलों में से जिसमें वे चाहें अपने अन्तःकरण की प्रेरणानुसार भाग लेवें।”

आर्यसमाज के किसी राजनैतिक दल का समर्थन करने के विरुद्ध होते हुए भी महात्मा नारायण स्वामी ने राजार्य सभा के संगठन की आवश्यकता स्वीकार की थी। उनके शब्दों में “इस विभाग (राजार्य सभा) के बनाने की आवश्यकता इस समय और भी बढ़ गयी है कि हमारे देशभाई मुसलमानों में से कुछेक अदूरदर्शी मुसलमानों ने राजनैतिक परदे की आड़ में आर्यसंस्कृति को नष्ट करने का विशेष यत्न शुरू कर दिया है। काश्मीर का आन्दोलन उसी की एक शाखा है। इसलिए आर्यसमाज के लिए आवश्यक है कि ऐसे उपायों को काम में लावे जिनसे आर्य संस्कृति को नष्ट करने का यह प्रयत्न निष्फल हो सके। आर्यसमाज के ये उपाय भी राजनैतिक रंग लिये हुए होंगे, इसलिए यह काम भी इसी राजार्य सभा के अधीन रखा जा सकता है। आर्यसमाज के विस्तार के साथ आर्यों की संख्या नित्यप्रति बढ़ती जा रही है। इसलिए स्वाभाविक है कि उसकी राजनैतिक आवश्यकताएँ भी ऐसी हों, जिनको पूरा करने के लिए यत्न की जरूरत हो। इस काम के करने के लिए भी आर्यसमाज के लिए आवश्यक है कि उसका अपना एक राजनैतिक विभाग हो। यह जरूरत भी इसी राजार्य सभावाले विभाग से पूरी हो सकेगी। प्रत्येक प्रकार के बाद इस विभाग का खोलना अनिवार्य-सा प्रतीत होता है।”

“समाजों के आर्य सभासद्, अन्तरंग सदस्य, पदाधिकारी, प्रतिनिधि सभाओं और सावदेशिक सभा के सदस्य बनने के लिए सदाचार की मर्यादा स्थिर की जाए। उक्त सदस्यों के लिए निरामिष-भोजी होना, मादक द्रव्यों का सेवन न करना, व्यभिचारी न होना तथा घूस व रिश्वत न लेनेवाला होना आवश्यक हो।”

इतिहास के पन्नों से पूर्व में आर्य समाज द्वारा आयोजित आर्य महा सम्मेलनों में विचार विमर्श के बाद पारित ऐतिहासिक प्रस्तावों पर एक दृष्टि

सब मनुष्यों को ऐसा अवसर देने की व्यवस्था करनी होगी, जिससे कि वे अपने शरीर, मन एवं आत्मा को उन्नत कर अपने व्यक्तित्व का समुचित विकास कर सकें, और अपनी जो अन्तर्नालित शक्ति, सामर्थ्य व क्षमता है, उसे भली-भाँति विकसित कर सकें। साथ ही, मनुष्यों की सामूहिक उन्नति पर भी आर्यसमाज को ध्यान देना होगा। सामूहिक जीवन की उन्नति के लिए यह आवश्यक है, कि समाज का निर्माण इस ढंग से हो जिसमें कि सबके प्रति न्याय हो सके। जब तक सब मनुष्य अपनी योग्यता, रुचि एवं क्षमता (गुण, कर्म, स्वभाव) के अनुरूप कार्य एवं सामाजिक स्थिति प्राप्त न कर सकें, समाज का संगठन न्याय पर आधारित नहीं हो सकता।

इसका साधन गुणकर्मानुसार वह वर्णव्यवस्था है, जिसका निरूपण महर्षि ने अपने ग्रन्थों में स्पष्ट एवं विशद् रूप से किया है। शक्ति और योग्यता या गुण, कर्म, स्वभाव में सब मनुष्य एक सदृश नहीं होते। अतः उनमें वर्णों या वर्गों का होना स्वाभाविक है। पर उनका आधार जन्म न होकर गुण, कर्म और स्वभाव का भेद होना चाहिये, महर्षि का यही मन्त्रव्य है। सबको शिक्षा प्राप्त करने का पूर्णतया समान व एकसदृश अवसर होने पर भी उनमें गुण, कर्म, स्वभाव के जो अन्तर हों, उनके अनुसार उनका वर्ण निर्धारित किया जाए और अपने वर्ण के अनुरूप सबको काम-धर्मा, कार्य, व्यवसाय एवं सामाजिक स्थिति प्राप्त हो। पर अभी यह गुण-कर्मानुसार वर्णव्यवस्था की स्थापना कर समाज संगठन के स्वरूप को परिवर्तित कर सकने में आर्य समाज सफल नहीं हो पाया है। यह कार्य आर्य समाज के लिए आवश्यक और शेष है। पर इस प्रयत्न का स्वरूप क्या हो, इस सम्बन्ध में उन धार्मिक आन्दोलनों से शिक्षा ग्रहण की जा सकती है, जो संसार में अपना 'धर्म साम्राज्य' स्थापित करने में समर्थ हुए, और मानव जाति का बहुत बड़ा भाग जिनका अनुयायी है।

स्वामी दयानन्द सरस्वती और जिन महानुभावों ने अपने कार्य को जारी रखने के लिए जिस आर्यसमाज की स्थापना की, उसे केवल हिन्दू धर्म में ही सुधार नहीं करना है, केवल हिन्दू समाज की कुरीतियों व अन्ध-विश्वासों को ही दूर नहीं करना है, अपितु सम्पूर्ण संसार व सम्पूर्ण मानव समाज को सत्य धर्म का मार्ग प्रदर्शित कर सब का हित-कल्याण सम्पादित करना है। देश, नस्ल, जाति और रंग की सब सीमाओं को अतिक्रान्त कर जिसका कभी भूमण्डल पर सर्वत्र प्रचार था और जिसका अनुसरण कर सब मनुष्य 'आर्य' हो गये थे। इस दिशा में अभी आर्यसमाज कोई विशेष कार्य नहीं कर सका है।

सामान्यतः जिस बात से मनुष्यों को अपना स्पष्ट लाभ प्रतीत होता हो, उसे अपनाने में वे देर नहीं करते। पर अपने स्वार्थ के लिए इतिहास में कुछ महानुभावों ने यज्ञ द्वारा ही स्वर्ग की प्राप्ति होती है

का उद्बोधन कर दिशा भ्रमित किया और व्यवस्था को तोड़ मरोड़ दिया।

इसीलिए ब्राह्मण यदि उन गुणों को क्रिया रूप में अपने अन्दर नहीं लाता जो किसी मनुष्य को ब्राह्मण बनाते हैं, अब्राह्मणों का आचरण करता है, पर मुख से प्रार्थना करता है - मैं इन्द्र को बुलाता हूँ, मैं वरुण को बुलाता हूँ, मैं प्रजापति, ब्रह्मा, महेश और यम को बुलाता हूँ ऐसे विचार समाज को पाखण्ड की ओर ले गए हैं। अतः यह जानना आवश्यक है कि सद् आचरण तथा सद्गुणों से ही मनुष्य अपनी उन्नति कर सकता है। याज्ञिक कर्मकाण्ड का जो रूप उस समय विकसित हो गया था, उसका उनकी दृष्टि में कोई लाभ नहीं था तथा अत्यधिक भोग-विलास में समाज ढूँढ़ता चला गया।

वैदिक मान्यताओं के अनुसार ऋषिमुनियों को तथा स्वामी दयानन्द सरस्वती को स्वस्थ्य समाज के लिए सम्पत्ति पर व्यक्तिगत स्वत्व भी उन्हें समुचित प्रतीत नहीं होता था। जिस देश में या समाज में नस्ल, जाति, रंग आदि के भेदभाव के बिना सब मनुष्य सम्मिलित होते हों और वे केवल अपनी ही उन्नति से संतुष्ट न होकर सब की उन्नति में ही अपनी उन्नति समझते हो ऐसे समाज की व्यवस्था का मूल आधार गुणकर्मानुसार वर्ण व्यवस्था है अतः इस देश के समाज तथा धर्म को वैदिक आदर्शों के अनुसार परिवर्तित करने के बाद ही विदेशी व विजातीय लोगों को प्रभावित कर सकना सम्भव होगा। गुणकर्मानुसार वर्णव्यवस्था का जिस रूप में निरूपण किया है, क्रियान्वित कर देने पर ऊँच-नीच, आर्थिक विषमता और बेरोजगारी आदि सब समस्याओं का समाधान किया जा सकता है, और उस द्वारा एक ऐसे सामाजिक और आर्थिक संगठन का निर्माण कर सकना सम्भव हो जाता है जो पूर्णतया न्याय पर आधारित हो। सबसे पूर्व आर्यसमाज को गुणकर्मानुसार वर्णव्यवस्था के आदर्श को क्रियान्वित कर भारत में एक ऐसा सामाजिक संगठन स्थापित करना होगा, जो न्याय पर आधारित हो, जिसमें जिसमें प्रत्येक मनुष्य की सामाजिक स्थिति और आर्थिक आमदानी उसकी योग्यता व क्षमता के अनुरूप हो, और जिसमें सबको योग्यता प्राप्त करने और उन्नति करने का समान अवसर मिलता हो।

इतिहास में अबतक जिन धार्मिक आन्दोलनों ने व्यापक रूप धारण किया है, वे सब अपने समय की किन्हीं विकट समस्याओं का समाधान कर तथा जनता की किसी महत्वपूर्ण आवश्यकता को पूर्ण करके ही विश्व के बड़े भाग को अपने प्रभाव में लाने में समर्थ हुए हैं। वर्तमान समय की सबसे विकट व महत्वपूर्ण समस्या न्याय पर आधारित समाज की रचना हो। समाज के संगठन को गुणकर्मानुसार वर्णव्यवस्था पर आधारित किए जाने पर ही वैदिक धर्म जिन मान्यताओं को प्रतिपादित करता है वे वैदिक मान्यताएं, सदाचार के नियम और जीवन के आदर्श समाज में स्थापित किए जा सकते हैं।

‘मनुष्य के पतन का एक मुख्य कारण लोभ की प्रवृत्ति’

-मनमोहन कुमार आर्य

काम, क्रोध, लोभ व मोह मनुष्य के प्रबल शत्रु हैं जो मनुष्य का जीवन नष्ट कर देते हैं। मनुष्य मदिरा के नशे की भाँति जीवन में इनके वशीभूत रहता है। इनसे बचने का उपास केवल अविद्या का नाश है जिसके अनेक उपाय हैं, परन्तु बहुत से लोगों को इन उपायों का ज्ञान नहीं है। यह अविद्या रूपी शत्रु उन्हें अपने पाश व बन्धनों में जकड़ लेती है जिससे बहुत से मनुष्य इसके प्रभाव से अपना जीवन दुःखमय बना लेते हैं। इसी कारण महर्षि दयानन्द को आर्य समाज के नियमों में प्रावधान करना पड़ा कि अविद्या का नाश और विद्या की वृद्धि करनी चाहिये। पहला प्रश्न तो यह है कि मनुष्यों को पता होना चाहिये कि वह अविद्या से ग्रस्त हैं व उसे उन्हें छोड़ना हैं, तभी वह अपना सुधार कर सकेंगे। इसके लिए यह जानना आवश्यक है कि मनुष्य के जीवन पर उसके प्रारब्ध का भी प्रभाव रहता है। कुछ संस्कारी आत्मायें होती हैं जिनमें बुराईयां कम व अच्छाईयां अधिक होती हैं। कुछ आत्मायें ऐसी होती हैं जो अपने प्रारब्ध और इस जीवन के परिवेश के अनुसार सत् गुणों की प्रधानता से युक्त होती हैं और अधिकांश रज व तमों गुणों से युक्त होती हैं जिसका प्रभाव उनके स्वभाव, प्रकृति व व्यवहार आदि पर रहता है। इसे कोई सच्चा ज्ञानी ही जान सकता है व उसे दूर करने के उपाय बता सकता है।

लोभ क्या है, लोभ लालच को कहते हैं। लालच का अर्थ है कि विना उचित तरीकों के व धर्म, अर्थम, कर्तव्य, अकर्तव्य, उचित, अनुचित तथा आचार अनाचार का विचार किए अपनी इच्छित व पसन्द की वस्तुओं व पदार्थों को प्राप्त करने की अभिलाषा व इच्छा करना व उसमें अविवेकपूर्वक प्रवृत्त होना। लोभ के कारण समाज में अव्यवस्था फैलती है। यदि कोई व्यक्ति अवैध तरीकों से अनुचित आचरण से किसी वस्तु को प्राप्त करता है तो वह शासन के नियम के अनुसार

अपराधी माना जाता है और ईश्वरीय नियमों में भी अपराधी होता है। हमारे समाज में नाना प्रकार के घोर होते हैं। वह लोभ की प्रवृत्ति व अपनी आदत के अनुसार अनुचित तरीकों से दूसरों का धन व सम्पत्तियों को हड्डपने का कार्य करते हैं। कई बार प्रशासन के भ्रष्ट लोग भी उनके सहयोगी बन जाते हैं। उनका काम आसान हो जाता है और वह बुरे कामों में सफलता प्राप्त कर लेते हैं। लोकोक्ति है कि धन से मनुष्य की तृप्ति कभी नहीं होती। उसकी लोभ की प्रवृत्ति बढ़ती जाती है और एक समय ऐसा आता है कि जब परिस्थितियां उनके प्रतिकूल हो जाती हैं और वह कानूनी शिंकजे में फंस जाता है। इससे उसका अपमान तो होता ही है, उसे नाना प्रकार के दुःख भी होते हैं। सद्ज्ञान प्राप्त न होने के कारण वह उससे बचने के उपाय तो करता है परन्तु उसे अपनी प्रवृत्ति बदलने की शिक्षा कहीं से नहीं मिलती। आजकल ऐसे बहुत से मामले प्रकाश में आ रहे हैं जब भ्रष्ट आचरण से कमाये कालाधन रखने वाले व गलत काम करने वाले कानून की गिरफ्त में आ रहे हैं और अपमानित व दुःखी हो रहे हैं। यह ईश वर की व्यवस्था है कि ‘अवश्यमेव हि भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं’ अर्थात् शुभ व अशुभ कर्म करने वालों को अपने किये हुए कर्मों का फल भोगना ही पड़ता है। अपराध सार्वजनिक होने पर लोभी मनुष्य क्लेशित व दुःखी होता है तथा पछताता है। अतः मनुष्य को अपने मन व लोभ पर नियन्त्रण रना चाहिए। परन्तु इसका उपाय कहां से व किससे पता चल सकता है?

इसका उपाय आर्य समाज वा वैदिक साहित्य के स्वाध्याय से मिलता है। इसके साथ योगाभ्यास, सन्ध्या व पंचमहायज्ञों को करने वाले भी पाप व दुष्कर्मों सहित सभी प्रकार के मिथ्याचरणों से बच सकते हैं। लोभ एक प्रकार का आत्मा का वा आत्मा में विकार

है। इसको आत्म ज्ञान, जिसे विद्या कह सकते हैं, उससे दूर किया जा सकता है। विद्या सच्चे वैदिक विद्वानों की शरण में जाकर उनके उपदेश व सत्संग से प्राप्त होती है। वेदों एवं वैदिक साहित्य सहित ऋषि दयानन्द के ग्रन्थ सत्यार्थप्रकाश आदि के अध्ययन व स्वाध्याय से भी अविद्या को दूर किया जा सकता है। योगाभ्यास, सन्ध्या आदि पंचमहायज्ञों से भी अविद्या को कम वा दूर किया जा सकता है। यह सब कुछ करने के बाद भी हो सकता है व प्रायः होता है कि लोभ ज्ञान के स्तर पर तो दूर हो जाये परन्तु आचरण से पूरी तरह दूर न हो। इसका उपाय यह है कि लोभ से होने वाली बड़ी बड़ी हानियों की सच्ची घटनाओं से सम्बन्धित साहित्य को ध्यान पूर्वक पढ़ा जाये व उसे पढ़ कर लोभ की प्रवृत्ति को छोड़ने का संकल्प लिया जाये। यदि संकल्प नहीं करेंगे तो लोभ की प्रवृत्ति कभी भी आक्रमण कर सकती है। अतः लोभ की प्रवृत्ति से होनी वाली बड़ी बड़ी हानियों की घटनाओं पर ध्यान देना चाहिये और शुभ संकल्प धारण करने चाहिये। यह ध्यान रखना चाहिये कि एक शुभ संकल्प मनुष्य को बहुत आगे अर्थात् उन्नति की ओर ले जाता है। ऋषि दयानन्द ने सन् १९३१ की शिवरात्रि को सच्चे शिव वा ईश्वर को जानने व उसे प्राप्त करने का संकल्प लिया था। इस संकल्प ने उन्हें विश्व का श्रेष्ठ व सर्वोत्तम धार्मिक विद्वान् व विश्व गुरु बना दिया। यज्ञों में पशु हिंसा के विरोध का संकल्प लेने वाले महात्मा बुद्ध भी अपने समय में विश्व के पूज्य बने थे। हम स्वयं भी एक मित्र के द्वारा आर्य समाज के सम्पर्क में आये और हमने ऋषि दयानन्द के जीवन चरितों सहित उनके प्रायः सभी ग्रन्थों का अध्ययन किया। इससे हमें अनेक अच्छे मित्र तो मिले ही साथ में हमारी अविद्या भी कम शेष पृष्ठ १० पर

अपना जन्मचरित्रज

(दयानन्द सरस्वती)

नामकरण-संस्कार

मेरे जन्म के दिन से सौ दिन बाद मेरे पितामह और हमारे कुलपुरोहित के सहयोग से मेरा नामकरण-संस्कार हुआ था। उस समय भी एक झंझट पैदा हो गया था। पिता जी ने चाहा था कि पुत्र का नाम शिवजी के नाम का संकेत करता हो और माता जी चाहती थीं कि पुत्र का नाम विष्णु भगवान् के नाम के अनुसार हो। इससे माता-पिता के बीच में मत-भेद पैदा हो गया था। इस दृश्य को देखकर निमन्त्रित शतशः व्यक्ति स्तम्भित रह गए थे। मेरे मातामह ने मीमांसा जी कि पुत्र के दो नाम रखे जाते हैं-एक शिव जी के नाम के अनुसार और दूसरा विष्णु भगवान् के नाम के अनुसार। ऐसा ही दोनों को स्वीकार हो गया था। तदनुसार पिता जी और माता जी मुझको अपने-अपने रुचिकर नाम से पुकारते थे।

एक दुर्घटना

मैं धीरे-धीरे बड़ा होने लगा। देखभाल करने के लिए पिताजी ने मुझको रलाबाई नाम की धायी के हाथों में समर्पित कर दिया था। मुझे स्नान करवाना, खिलाना, पिलाना, बाहर ले जाकर घुमाना-सब कुछ रलाबाई के ऊपर छोड़ दिया गया था। एक वर्ष के बाद मेरी जन्म-तिथि का उत्सव मनाया गया। ब्राह्मणों को भोजन करवाना, गरीब-दुःखियों को अन्न-वस्त्र देना, नृत्य-संगीत और शोर-गुल चल रहा था। रलाबाई को माताजी ने पुत्र को बाहर शान्त स्थान में घुमा लाने का आदेश दिया था। रलाबाई मेरी धायी माँ थी। आदर, यत्न और स्नेह के साथ मुझको खिलाती-पिलाती थी। मेरी रुग्णावस्था में रलाबाई को निद्रा नहीं आती थी, खाना-पीना छोड़ देती थी, मेरी शश्या के पास आँखों में आँसू लेकर उपस्थित रहती थी। मेरे प्रति उसका माता का सा स्नेह और ममता लगी रहती थी। आज उस धायी माता का चंचल मन विकृत हो गया।

आकर रलाबाई के उद्धार के लिए पिंडदान किया था। इस घटना को मैंने माता-पिता और दूसरों के मुख से बार-बार सुना था। मेरे मन में संन्यासी जीवन के अन्दर भी इस घटना से मेरे माता-पिता और रलाबाई के चरित्र उज्ज्वल होकर रहे हैं, इनको मैं भूल नहीं सका।

इस रूप से मैं माता-पिता को संतान-लाभ का सुख और दुःख देता हुआ बड़ा होने लगा। माता-पिता पहले-पहल भगवान् से केवल एक ही सन्तान के लिए प्रार्थना करते थे। अब पिता जी शिवजी से कातिकिय और सरस्वती जैसी कन्याएं माँगती थीं। पीछे और सन्तान माता-पिता को प्राप्त हुई थीं। हम सब मिलकर माता-पिता के पाँच सन्तान पैदा हुए थे। प्रथम में, दूसरी लड़की, तीसरा लड़का, चौथी लड़की और पाँचवाँ लड़का। पाँच सन्तान पाकर माता-पिता दोनों सुखी थे।

विद्यारम्भ-संस्कार

मैंने पाँचवें वर्ष में देवनागरी अक्षर पढ़ने का आरम्भ किया था और मुझको कुल की रीति की शिक्षा भी माता-पिता आदि किया करते थे। बहुत से धर्मशास्त्रादि के श्लोक और सूत्रादिक भी कण्ठस्थ कराया करते थे।

पंचम वर्ष की आयु में मेरे पिता ने मेरा विद्यारम्भ संस्कार किया था। पिता ने चाखड़ी से कृष्णवर्ण के प्रस्तर पर मेरे हाथ से स्वर-वर्ण और व्यंजन-वर्ण लिखवाये थे। इस उपलक्ष्य में पूजा-पाठ और ब्राह्मण-भोजन हुआ था। अब से मेरे पिता और अभिभावक मुझका कुल-परम्परागत धर्माचरण के साथ-साथ धर्मशास्त्र-पाठ और भिन्न-भिन्न स्तवन-श्लोक और रामायण, महाभारत, पुराणादि से कहानियाँ याद कराने लगे। तब से मैं वेदमंत्र भी कण्ठस्थ करने लगा था। इस रूप से मेरे तीन वर्ष बीत गए।

थे । मेरे अपर भ्राताओं को भी इसी तरह की शिक्षा दी जाती थी परन्तु मेरी अपर बहनों के लिए इस तरह की शिक्षा-दीक्षा का कोई प्रबन्ध नहीं था । माता जी के पास हम सब भाई-बहन मिलकर महाभारत और रामायण की कहानियाँ सुना करते थे । माता जी को लिखना नहीं आता था, लेकिन पढ़ना आता था । मेरी माता जी कहा करती थीं कि लड़कियों के लिए लिखना पाप है और पढ़ना पुण्य है । गुरुजनों के प्रति, अतिथियों के प्रति कैसा व्यवहार करना चाहिए, माता जी और पिता जी हम सब भाई-बहनों को यह शिक्षा देते थे । गृह में हमको तीन वर्ष में इस रूप की कुल-परम्परागत धर्म की और व्यवहार की शिक्षा मिल गई थी ।

यज्ञोपवीत-संस्कार

फिर ८ आठवें वर्ष में मेरा यज्ञोपवीत कराके गायत्री, संध्या और उसकी क्रिया भी सिखा दी गई थी। और मुझको यजुर्वेद की संहिता का आरम्भ कराके उसमें से प्रथम रुद्राध्याय पढ़ाया गया था और मेरे कुल में शैव मत था, उसी की शिक्षा भी किया करते थे। और पिता आदि लोग यह भी कहा करते थे कि पर्थिव-पूजन अर्थात् मट्टी का लिंग बनाके तूं पूजा कर। और माता मने किया करती थी कि यह प्रातःकाल भोजन कर लेता है, इससे पूजा नहीं हो सकेगी। पिता जी हठ किया करते थे कि पूजा अवश्य करन चाहिए क्योंकि कुल की रीति है। तथा कुछ २ व्याकरण का विषय और वेदों का पाठ मात्र भी मुझको पढ़ाया करते थे। पिता जी अपने साथ मुझको जहाँ-तहाँ मन्दिर और मेल-मिलापों में ले जाया करते और यह भी कहा करते थे कि शिव की उपासना सबसे श्रेष्ठ है। इस प्रकार १४ चौदहवें वर्ष की अवरथा के आरम्भ तक यजुर्वेद की संहिता सम्पूर्ण और कुछ अन्य वेदों का भी पाठ पूरा हो गया था। और शब्दरूपावली आदि छोटे २ व्याकरण के ग्रन्थ भी पूरे हो गए थे। पिता जी जहाँ २ शिव-पुराण आदि की कथा होती थी वहाँ २ मुझको पास बैठा कर सुनाया करते थे। और घर में भिक्षा की

जीविका नहीं थी किन्तु जिमीदारी और लेन-देन से जीविका के प्रबन्ध करके सब काम चलाते थे। और मेरे पिता ने माता के मने करने पर भी पार्थिव पूजन का आरम्भ करा दिया था।

मुझको बचपन में रुद्र (=रुद्राध्याय) आदि सिखाकर (=कण्ठस्थ कराकर) शुक्ल यजुर्वेद पढ़ाना आरम्भ किया। मेरे पिता ने शिवार्चन करने में लगा दिया। दश वर्ष (की अवस्था) से मैं पार्थिव पूजन करने लगा।

अष्टम वर्ष की आयु में मेरे यज्ञोपवीत संस्कार का प्रबन्ध हुआ था। इसके उपलक्ष्य में एक सौ वेदज्ञ औदीच्य ब्राह्मण निमन्त्रित हुए थे। इन लोगों ने एक दिन पहले ही आकर प्रारम्भिक यज्ञ और वेद-पाठ आरम्भ कर दिया था। मेरे पिताजी ने मेरे लिये सोने का तीन तार वाला यज्ञोपवीत बनवाया था। प्रत्येक ब्राह्मण को भोजन के बाद एक-एक वस्त्र, लोटा और दस-दस रुपये दक्षिणा दी गयी थी। यज्ञोपवीत संस्कार के बाद मुझको ९० दिन के लिये घर में बन्द रहना पड़ा था। ये ९० दिन गायत्री मन्त्र के जप में और संध्योपासना में ही बीत गए। ९० दिन के बाद यज्ञोपवीत धारण करके जब मैं बाहर निकला, तब मेरी झोली में कुछ न कुछ भिक्षास्वरूप अवने दिया था। बड़ौदा और पूना के दो राजकर्मचारी पिता जी के बन्धुओं के रूप में इस यज्ञोपवीत-संस्कार में उपस्थित हुए थे। इन दोनों ने और पिता जी ने मेरी झोली में कई एक मुहरें डाली थीं और माता जी ने फल और कच्चे चावल डाले थे। यज्ञोपवीत-संस्कार के पश्चात् प्रतिदिन मैं तीन बार संध्योपासना करता था। और गायत्री मन्त्र का जप भी करता था। पिता जी ने स्वयं मुझको रुद्राध्याय को शिक्षा दी थी और समग्र शुक्ल यजुर्वेद और शेष तीनों वेदों के चुने हुए अंशों को कण्ठस्थ कर लिया था। इसके बाद पिता जी ने शिवपूजा की नियम-विधि-व्यवस्था की शिक्षा दी थी। शिव पूजा के लिये भिन्न-भिन्न उपासना, व्रतधारण और उपवासादि की भी शिक्षा दी थी। अब मैंने स्वयं शिवपूजन करना शुरू कर दिया था।

पृष्ठ ८ का शेष ..

हुई। हमारे सेवाकाल में अनेक लोग हमारे सप्तर्क में आये। हमने देखा कि धर्म व वेदादि विषयों में उनका ज्ञान प्रायः शून्य होता है। सद् ग्रन्थों व सत्युरुपों के संग का जो भी मनुष्य सेवन करेगा, वह अवश्य ही लाभान्वित होगा, उसकी लोभ की प्रवृत्ति पर भी अवश्य अंकुश लगेगा और वह अशुभ कर्मों से बच सकेगा।

लोभ तो अवनति व पतन की ओर धकेलता ही है, इसके अतिरिक्त काम, क्रोध व मोह से भी मनुष्य का पतन होता है। हमें इन शत्रुओं को पहचानना चाहिये और इनसे मित्रता न कर शत्रु ही करनी चाहिये। यदि मित्रता करेंगे तो वर्तमान नहीं तो भविष्य में हानि अवश्य उठानी होगी। अतः इन व अन्य सभी शत्रुओं से बचने के लिए आर्यसमाज की शरण में जाकर हमें सत्यार्थ प्रकाश सहित ऋषि दयानन्द के सभी ग्रन्थों व इसके साथ वेद, दर्शन, उपनिषदों व समस्त वैदिक वांगमय का अध्ययन करना चाहिये। विज्ञान ने आजकर यह सभी पुस्तकें हिन्दी भाषा में पुस्तक रूप में व इंटरनेट पर भी उपलब्ध करा दी हैं। जिनका अध्ययन कर हम शास्त्रों का ज्ञान प्राप्त कर सकते हैं। इन ग्रन्थों की उपलब्धि व ज्ञान महर्षि दयानन्द से पूर्व देशवासियों को सुलभ नहीं था। वेद का आदेश है कि मनुष्य को मनुष्य बनने का प्रयास करना चाहिये 'मनुर्भव'। मनुष्य शुभ गुणों से युक्त मनुष्यों को ही कहते हैं। अशुभ गुणों वाले मनुष्य होकर भी मनुष्य नहीं कहे जा सकते। जिस प्रकार किसी पात्र में एक छिद्र हो जाये तो उसमें रखा जल सुरक्षित नहीं रहता, उसी प्रकार से यदि मनुष्य के जीवन में एक बुराई आ जाये तो वह जीवन मनुष्य जीवन न होकर पापयुक्त जीवन हो जाता है। अतः मनुष्य को पाप व अधर्म प्रवृत्त करने वाले शत्रुओं लोभ, काम, क्रोध व मोह को जानकर इनसे अपनी रक्षा हेतु शुभ संकल्पों को धारण करना चाहिये। इसी के साथ इस लेख को विराम देते हैं। ओ३म् शम्।

‘वेदों की रक्षा और आर्य समाज’

-मनमोहन कुमार आर्य

वेदर्थी दयानन्द (१८२५-१८८३) ने अपने अपूर्व पुरुषार्थी और वैदिक ज्ञान से वेदों का पुनरुद्धार किया था। वह सारे संसार को आर्य व वेदानुयायी बनाना चाहते थे परन्तु संसार के लोग उनकी जनहितकारी व लोक कल्याण की भावना को समझ नहीं पाये और उनसे असहयोग करते रहे। ऐसे ही लोगों ने षड्यन्त रचे और महर्षि दयानन्द का जीवन विष देकर समाप्त कर दिया। महर्षि दयानन्द ने आर्य समाज के तीसरे नियम में वेदों को सब सत्य विद्याओं का पुस्तक घोषित किया है और कहा है कि वेदों का पढ़ना व पढ़ाना तथा सुनना व सुनाना सब आर्यों, वेद और ऋषि दयानन्द के अनुयायियों का परम धर्म है। आज आर्य समाज द्वारा वेदों के प्रचार प्रसार की क्या स्थिति है? हमें लगता है कि आज आर्य समाज पहले की अपेक्षा सक्रिय कम निष्क्रिय अधिक हुआ है। स्वामी अमर स्वामी जी ने एक बार कहा था कि पहले के आर्य समाज के मन्दिर कच्चे होते थे परन्तु आर्य समाजी बड़े पक्के होते थे। अब आर्य समाज के भवन तो पक्के बन गये हैं परन्तु आर्य समाजी कच्चे हो गये हैं। इस बात में हमें काफी सीमा तक सत्य दिखाई देता है। आज आर्य समाज के परिवारों के बच्चे अंग्रेजी स्कूलों में पढ़ते हैं। रात दिन पढ़ाई करनी होती है। शिक्षा पूरी करने के बाद अधिकांश लोग सरकारी व अपने अपने व्यवसाय में लग जाते हैं और पश्चिमी विचारों, आचार विचार, रहन सहन व जीवन पद्धति को अपना लेते हैं व अपना रहे हैं। माता-पिता का उन पर वश नहीं होता। वह सब अपनी मर्जी के मालिक होते हैं। इससे लगता है कि वह व उनकी भावी पीढ़ियां पश्चिमी विचारों की पोषक ही बनेंगी और आर्य समाज के सन्ध्या, वज्र आदि पंचमहायज्ञों से ही वह दूर नहीं जायेंगी अपितु सत्यार्थप्रकाश और वेद से भी दूर हो जायेंगी।

दूसरी ओर हमारे गुरुकुल हैं। गुरुकुलों में भी हम देखते हैं कि लोग किहीं कारणों से गुरुकुल में पढ़ते हैं और फिर डिग्रियां लेकर महाविद्यालयों में अध्यापन आदि विषयक सरकारी व अच्छे वेतन की नौकरी की तलाश

करते हैं। नौकरी व इच्छित रोजगार मिल जाने पर वह अपने व्यवसाय व गृहस्थ जीवन में लिप्त हो जाते हैं। आर्य समाज का काम उनसे नहीं हो पाता। यहां यह बता दें कि आर्य समाज में डॉ. धर्मवीर जी, डॉ. रघुवीर जी, डॉ. सोमदेव शास्त्री, डॉ. महेश विद्यालंकार आदि गुरुकुलों के ही स्नातक थे। आपने शिक्षा जगत में अच्छा कार्य किया और साथ ही आर्य समाज को भी पर्याप्त समय व सेवायें दी जिन पर प्रत्येक आर्यसमाजी को गर्व है। गुरुकुल के जिन स्नातकों को अच्छा रोजगार नहीं मिलतावह कुछ लोग आर्य समाजों में पुरोहित बन जाते हैं। विद्वान पुरोहितों का भी आर्य समाज के अधिकारी कई प्रकार से शोषण करते हैं। वेतन उन्हें नाम मात्र ही मिलता है। उनकी आवश्यकतायें अधिक होती हैं। अतः वह भी पूरे मन से आर्य समाज का प्रचार नहीं कर पाते। हमें यदा कदा दक्षिणा को लेकर कुछ पुरोहितों की शिक्षायतं भी सुनने को मिलती हैं। एक पुरोहित जी ने एक बार हमारे मित्र के पुत्र का विवाह संस्कार कराया। उन्होंने उन्हें अपनी इच्छानुसार दक्षिणा दी। पुरोहित जी हमसे पूछने लगे कि बैण्ड, आरकेस्ट्रा और अन्य अन्य को क्या दक्षिणा दी गई। क्या उन्होंने विवाह कराया? हमें उनसे कम दक्षिणा क्यों दी गई? उसके बाद वह वर के पिता के पास गये और उन्हें कुछ कहा। हमने देखा कि वर के पिता ने अपना बटुआ खोला और कुछ दक्षिणा और लेकर पुरोहित जी विदा हो गये। हम यहां पुरोहित जी को दोष नहीं दे रहे हैं परन्तु अनेक स्थितियों में पुरोहितों को उचित दक्षिणा नहीं मिलती। इसके हमारे सामने अनेक उदाहरण हैं। होना तो यह चाहिये कि गुरुकुलों के सभी स्नातक युवक आर्य समाज के प्रचारक बनते परन्तु ऐसा हो नहीं पा रहा है। आर्य समाज के अधिकारी भी गुरुकुलों के स्नातकों की सेवायें लेने के लिए उत्सुक नहीं दिखाई देते। अतः स्नातकों को अपनी आजीविका व गृहस्थ जीवन के लिए उपाय तो करने ही होते हैं।

आजकल देश में आतंकवाद का खतरा भी निरन्तर वृद्धि को प्राप्त हो रहा है। हम

केवल अपने सैनिकों के बल पर ही अपने घर में सुख की शांस ले रहे हैं। हमारी स्थिति ‘सुरक्षा हटी दुर्घटना घटी’ वाली है। भविष्य में क्या होगा, यह कोई नहीं जानता परन्तु जिस प्रकार से आतंकवादी हिंसा बढ़ रही और उनका जो उद्देश्य है उससे वैदिक धर्मी और वेद तो असुरक्षित होंगे ही। अभी घुलागढ़ व मालदा आदि में जो हुआ वह भी देखने व सुनने को मिला है। इतिहास में मीनाक्षीपुरम् और केरल के मोपला विद्रोह की घटनायें भी आर्यों को स्मरण हैं। यह सब हमारे लिए खतरे की घंटी हैं। पहले वेद विलुप्त हो गये थे तो महर्षि दयानन्द ने उनका पुनरुद्धार किया। ऋषि के अनुयायियों की पहली व उसके बाद की कुछ पीढ़ियों व विद्वानों ने वेदों को सुरक्षित करने का सफल प्रयास किया। आज तो वेदों की स्थिति यह है कि मन्त्र संहितायें तो प्रायः छपती ही नहीं हैं। वेद भाष्य जो प्रकाशित होते हैं वह भी पांच सौ या एक हजार की संख्या में प्रकाशित होते हैं और वह भी दशकों तक बिकते नहीं हैं। इससे अनुमान लगा सकते हैं कि कितना वेद प्रचार हो रहा है और वेद कितने सुरक्षित हैं। जहां तक पौराणिक सनातनी बन्धुओं की बात है उन्होंने वेदों का अध्ययन और यहां तक कि वेदों का नाम लेना भी छोड़ ही रखा है। वह गमचरित मानस, गीता या पुराणों तक ही सीमित हैं। आज जितने धर्मगुरु टीवी आदि पर दिखाई देते हैं, वह भी पुराणों की कथा करके ही अपना इष्ट सिद्ध करते हैं। अतः वेदों की रक्षा पर गम्भीर विचार की आवश्यकता है। क्या आज वेद सुरक्षित हैं और भविष्य में भी रहेंगे? यह विलुप्त नहीं होंगे, क्या ऐसा मान सकते हैं। हमें इसका उत्तर यही मिलता है कि शायद कोई चमत्कार हो जाये, कोई ऋषि दयानन्द के समान ऋषि आ जाये तो सुधार हो सकता है अन्यथा अब संसार तो नास्तिकता की ओर ही बढ़ रहा है। संसार में आस्तिकों की संख्या निरन्तर घटती ही जा रही है। आर्य समाज में भी आज स्वाध्याय की प्रवृत्ति काफी घटी है। सम्ध्या व हवन की ओर भी आर्यों का उतना ध्यान नहीं है जितना होना चाहिये। देश की बहुत कम आर्य

समाजों में दो समय का दैनिक यज्ञ होता होगा ? अतः वेदों की रक्षा पर विद्वानों द्वारा विचार किया जाना आवश्यक एवं समीचीन प्रतीत होता है ।

स्वामी श्रद्धानन्द जी ने कांगड़ी में जो गुरुकुल खोला था वह भी अब पूर्णतः आर्य समाज के नियंत्रण में न होकर एक सरकारी यूनिवर्सिटी बन गया है । अब वहां अन्य अन्य विषयों का अधिक अध्ययन होता है जिसका आर्य समाज के प्रचार व प्रसार से कोई लेना देना नहीं है । वहां गुरुकुल से कितने स्नातक बनते हैं और उनमें से कोई आर्य समाज का प्रचारक बनता है या नहीं, इसकी कोई जानकारी नहीं है । अनुमान यही है कि गुरुकुल कांगड़ी से आर्य शिक्षा प्रणाली के स्नातक नहीं निकलते । यदि निकलते हों तो शायद किसी को कोई ज्ञान नहीं है । ऐसी ही स्थिति कम व अधिक सभी गुरुकुलों की हो सकती है । हमने कैटेन देवरल आर्य जी के पिता आचार्य भद्रसेन जी के जीवन में पढ़ा है कि उन्होंने जानवृत्तकर शिक्षा की सरकारी डिग्रीयां इस लिए प्राप्त नहीं की थीं कि उनमें मन में सरकारी नौकरी का लालच न आ जाये जबकि वह अपनी योग्यता से वेदों पर अनुसंधान व शोध करने वालों को भी परामर्श देते थे । हमने अनुभव किया कि उनका जीवन भी अभावों की भट्टी में होकर गुजरा था । सौभाग्य से उन्हें देवरल आर्य जैसे योग्य व श्रेष्ठ पुत्र प्राप्त हुए थे जिन्होंने अपने माता-पिता की सेवा के साथ अपने सभी भाई-वहिनों से अच्छे व मधुर सम्बन्ध बनाये और आर्य समाज की भी उल्लेखनीय सेवा की । आज आर्य समाज को ऐसे गुरुकुलों की आवश्यकता है जहां ब्रह्मचारियों को डिग्रियां न देकर वैदिक धर्म का प्रचारक बनाया जाये जैसा कि रोज़ आदि गुरुकुलों में होता है । इसके लिए स्वामी स्तयपति जी सहित उनके शिष्य ज्ञानेश्वर जी व स्वामी विवेकानन्द परिव्राजक जी आदि बधाई के पात्र हैं ।

वेदों की रक्षा कैसे की जा सकती है ? इसका समुचित समाधान हमें मिल नहीं रहा है । हम आर्य समाज के बड़े विद्वानों व संन्यासियों को इसका उत्तर तलाश करने की अपील करते हैं । वह अपने अनुभवों से आर्यजगत का मार्ग दर्शन करें, यह हमारी प्रार्थना है । इसी के साथ लेख को विराम देते हैं । ओ३म् शम् ।

राष्ट्रीय आर्य बुद्धिजीवी एवं विद्वत् सम्मेलन के लिए गठित की गई समितियों की सूचि

स्वागत समिति सम्मेलन

१. श्री विडुलराव आर्य जी, अध्यक्ष
२. श्री हरिकिशनजी वेदालंकार, आयोजक
३. श्री डॉ. टी.वी. नारायण जी, बोलारम
४. श्री ठाकुर लक्ष्मण सिंह जी, धूलपेट
५. श्री दत्तात्रेय कल्याणी जी, नारायणपेट
६. श्री प्रदीप गुप्ता जी, बोधन
७. श्री एम. वेणुगोपाल जी, जड़चर्ला
८. श्री के.वी. रेणु जी, जड़चर्ला
९. श्री एम. पण्डीरी जी, आर.पी.रोड़
१०. श्री करिपे सूर्यप्रकाश जी, निजामाबाद
११. श्री मुनगाला वेदप्रकाश जी
१२. श्री कोडियाका चन्द्रशेखर जी
१३. श्री धर्मपाल जी नगरी, धूलपेट
१४. श्री आर. रामचन्द्र कुमार जी, उद्दा बाजार
१५. श्री वाचसपति रेणु जी, उद्दा बाजार
१६. श्रीमती जयलक्ष्मी देवीजी, सुल्तान बाजार
१७. श्री अशोक कुमार श्रीवास्तव, दयालबौली
१८. श्री आर. कृष्णमूर्तिजी, Adv.
१९. श्री वेंकटरघुरामुलू जी, Adv.
२०. श्री क्रान्तिकुमार कोरटकर जी
२१. श्री एस. सत्यनारायण रेणु जी Adv.
२२. श्री एन. अशोक कुमार जी, Adv.
२३. श्री पी. रुद्रप्रताप जी, सुल्तानबाजार
२४. श्री भक्तराम जी, सुल्तानबाजार
२५. श्री ए. देवीदास जी, चादरघाट
२६. श्री के. जयप्रकाशराम जी, मलकपेट
२७. डॉ. रमेशचन्द्र जी भटनागर, आगापुरा
२८. श्री राजेन्द्र जी गोजे, बांसवाड़ा
२९. श्री नागभूषणम जी, बांसवाड़ा
३०. श्री डॉ. गोपालजी, मादन्नापेट
३१. श्री रघुनन्दन जी, अशोकबाजार
३२. श्री सी. वालरेणु जी, गुडिमलकापूर
३३. श्री ब्रह्मचारी मुरली जी, कवाड़ीगुड़ा
३४. श्री गडीला आंजनेयुलू जी, कवाड़ीगुड़ा
३५. श्री अमर सिंह जी आर्य, लक्ष्मीनगर
३६. श्री बी. विजय कुमार जी, कुर्मागुड़ा
३७. श्री एम. जयव्रत जी, गोशामहल
३८. श्री वैद्यनाथ जी, याकतपुरा
३९. श्री ध्येयपाल कृष्ण जी, ईदिबाजार
४०. श्री श्रीधरप्रसाद जी सकसेना, चंद्रिकापुर
४१. श्री गोविन्द प्रसादजी उपाध्याय, किशनगंज
४२. श्री अनन्तस्या जी, राजमोहल्ला
४३. श्री धर्मवीर जी (ईजिनीयर) कोत्तापेट
४४. श्री भुसानी सत्यनारायण जी, निर्मल
४५. श्री जे. गोपाल रेणु जी, नलगोण्डा
४६. श्री पी. जगनमोहन जी, नलगोण्डा
४७. श्री मामिडी श्रीनिवास जी, आर.पी.रोड़
४८. श्री दयानन्द गौरी जी, ए.ओ.सी.गेट
४९. श्री एस.एस. अप्पाराव जी, विशाखापट्टनम
५०. श्री डी. वेंकटनरसव्या जी, निजामाबाद
५१. श्री एन. वेंकटेशम् जी, आर.पी.रोड़
५२. श्री बाशेष्टी सत्तव्या जी, आर.पी.रोड़
५३. श्री ए. रामचन्द्र जी आर्य, जहीराबाद
५४. श्री गुरुनारायण जी, बांसवाड़ा
५५. श्री जी. वेंकट रेणु जी, बोधन
५६. श्री माशेष्टी श्रीनिवास जी, आर.पी.रोड़
५७. श्री शंकरराव जी पाटिल, बोधन
५८. श्री पी. सत्यनारायण जी, लालगुडा
५९. श्री बी. बृहस्पति जी, बोइनपल्ली
६०. श्री पुल्लूरी मल्लेशम्, लालगुडा
६१. श्री मुनगाला धीरेन्द्र जी इब्रहिमपट्टणम
६२. श्री सुगाला अशोक जी
६३. श्री सुनील जी मलकपेट
६४. श्री गोविन्द सिंह जी, धूलपेट
६५. श्री के.पी. रामबाबू जी, मेडीबाबी
६६. श्री बलराम जी गौड़, बीचकुंदा
६७. श्री बाबू शट्टी जी, पुलकल
६८. श्री बी. वीरेन्द्र कुमार जी, सैदाबाद
६९. श्री अन्नादयानंद जी, एल्लारेणु
७०. श्री एम. नारायण जी, पिट्लम्
७१. श्री कंकनाल किशन जी, कामारेणु
७२. श्री जक्कम रामचन्द्र जी, मोर्ताड़
७३. श्री एन. नरसा रेणु जी, अंकापूर
७४. श्री बी. बद्रिया जी, वेन्नाचेड़
७५. श्री शिवप्रकाश जी, ताण्डूर
७६. श्री एस. रामरेणु जी, अंगड़िचट्टम्पल्ली
७७. श्री पी. विडुलराव जी, आगापुरा
७८. श्री रामरेणु जी (पूर्व सरपंच)घटकेश्वर
७९. श्री पसुपति वेणुमाधव जी, पेदापल्ली
८०. श्री बी. दानवीर गुप्ता जी, मंचिरियाल
८१. श्री ठाकुर राय जी, ईसगाँव
८२. श्री सत्यदेव जी, गज्जेल
८३. श्री पी. संगमेश्वर जी, रामायणपेट
८४. श्री सीलम् वेंकटस्वामी जी, हसनपत्ती
८५. श्री नारायण प्रकाश जी लोया, महबूबाबाद
८६. श्री के. लक्ष्मीनारायण जी, महबूबाबाद
८७. श्री देवरकोण्डा दत्तात्रेय जी, परकाल

८८. श्री टी. युगेन्धर जी, नरसम्पेट
८९. श्री एस. राजाराम जी, वरंगल
९०. श्री यामा जनार्थन जी, सूयपिट
९१. श्री के. विश्वनाथम् जी, हुजूरनगर
९२. श्री संकोच लक्ष्मीनारायण जी, चौदरगुड़ा
९३. श्री बी. शिवकुमार जी, जड़चर्ला
९४. श्री डॉ. मुरलीधर राव जी, महबूबनगर
९५. श्री डॉ.सी.एच. चन्द्रव्या जी, महबूबनगर
९६. श्री के. वीरास्वामी जी, अमित्सापुर
९७. श्री के. स्वामी जी, मकतल
९८. श्री शिवपाल सुलाके जी, उट्कूर
९९. श्री कनकपा जी, उट्कूर
१००. श्री के. प्रकाशवीर जी, जाजापूर
१०१. श्री कुणगिरि वीरना जी, नारायणपेट
१०२. श्री अरगे नरसिंहमूल, कोडंगल
१०३. श्री डॉ. गोपीकिशन जी, कोडंगल
१०४. श्री एम. वेंकट रेड्डी जी, वत्तुंगुडला
१०५. श्री एस. वेंकट रामा रेड्डी जी, नारायणपेट
१०६. श्री पी. श्रीनिवास जी, गद्वाल
१०७. श्री नागेश्वर रेड्डी जी, गद्वाल
१०८. श्री मोगल सुभान जी आर्य, नर्सरावपेट
१०९. श्री चलवादी सोमव्या जी, गुन्दूर
११०. श्री प्रदीपदत्त जी
१११. श्री धर्मपाल जी, (चपल वाजार)
११२. श्री द्वीजेन्द्र रही जी,
११३. श्री किशन गोपाल जी गिल्डा

यज्ञ समिति :-

१. श्री पं. प्रियदत्त शास्त्री जी
२. सुश्री निर्मला योग भारती जी
३. श्री अरविन्द शास्त्री जी
४. श्री केशवनारायण जी
५. श्री विद्यानन्द जी
६. श्री मसन चेन्नपा जी
७. श्रीमती नीरजा जी
८. श्रीमती ज्योतिश्री जी
९. श्रीमती मैत्रेयी जी
१०. श्रीमती सविता जी
११. श्रीमती सुनीति जी
१२. श्रीमती वसुधा शास्त्री जी
१३. श्री वेदसिंह जी
१४. श्री श्यामप्रसाद जी
१५. श्री गणेश देव जी
१६. श्री सुरेशचन्द्र जी
१७. श्री भवभूति जी
१८. श्री वेदश्रवा जी
१९. डॉ. यशस्वी जी
२०. श्रीमती सुमेधा जी
२१. सैदाबाद - बालिकाएँ
२२. गोशामहल - महिला समिति

भोजन समिति :-

१. श्री बसिरेड्डी जी
२. श्री मलिकार्जुन जी
३. श्री कृष्णभगवान जी
४. श्री वेंकटराम रेड्डी जी
५. श्री जी. माणिक प्रभु जी एवं
६. श्री एम. गोपाल जी

जल व्यवस्था और

पुलिस बन्दोबस्त समिति:-

१. श्री अर्जुन कुमार जायसवाल जी
२. श्री विजयेन्द्र जी

कार्यालय समिति :-

१. श्री भद्रव्या जी
२. श्री गोपाल जी (महबूबनगर)
३. श्री श्रीनिवास जी (कार्यालय)
४. श्री दत्तप्पु सुधाकर जी (कार्यालय)
५. श्री अमर कुमार जी (कार्यालय)

आवास व्यवस्था और डेकोरेशन समिति

१. श्री सुधाकर पवार जी & Team
२. श्री राजेश सरोदे जी
३. श्री रघु जी
४. श्री कामेश जी
५. श्री विश्वजीत जी

अतिथि भोजन व्यवस्था और प्रिण्ट

मटेरियल समिति

१. श्री विजयेन्द्र जी
२. श्री सुर्दर्शन जी
३. श्री नर्सिंहा रेड्डी जी
४. श्री गोपाल जी नारायण पेट
५. श्री के. नारायण जी
६. श्री ब्रह्मानन्द रेड्डी जी
७. श्री हरि (रामचन्द्रकुमार) जी

मीडिया समिति:-

१. श्री पी. सत्यनारायण जी

भोजन व्यवस्था समिति:-

नारायण पेठ, मकतल, महबूबनगर,
जड़चर्ला, गद्वाल दयानन्द विद्यालय

मेडिकल टीम समिति:-

१. डॉ. श्री किरण जी गोजे
२. डॉ. श्री मुरलीधर राव जी
३. डॉ. श्री भारद्वाज जी
४. डॉ. श्रीमती सुलोचना जी
५. डॉ. श्रीमती सुनीता जी
६. डॉ. श्री प्रवीण कुमार जी
७. डॉ. श्री प्रशान्ति जी

विशेष अतिथि व्यवस्था :-

१. डॉ. श्री रवीन्द्र गोजे जी
२. श्री सत्यब्रत जी
३. श्री कृष्णदेव जी
४. श्री धर्मवीर जी
५. श्री वेदालोक जी

प्रचार समिति :-

१. श्री गुरुनारायण जी
२. श्री रामचन्द्रकुमार जी
३. श्री दिनेश सिंह जी
४. श्री विश्वश्रवा जी
५. श्री विश्वेन्द्र जी

धन संग्रह समिति :-

१. श्री कोतुर जयप्रकाशराम
२. श्री हरिकिशन जी वेदालंकार
३. श्री म्याडम सुधाकर गुप्ता
४. श्री लक्ष्मण सिंह जी
५. श्री धर्मपाल नगरी
६. श्री अशोक कुमार जी श्रीवास्तव
७. श्री माश्वी श्रीनिवास जी
८. श्री मामिडि श्रीनिवास जी
९. श्री गुरुनारायण जी
१०. श्री सति रेड्डी जी

पण्डाल समिति :-

१. श्री रामचन्द्र राजु जी
२. श्री सोमनाथ जी
३. श्री वैद्यनाथ जी
४. श्री अरविन्द जी

प्रबन्ध एवं अनुशासन समिति :-

१. श्री राचुरी अशोक जी
२. श्री दिग्डे गोपाल जी
३. श्री राजेश्वर जी
४. श्री श्रद्धानन्द जी (शालीबण्डा)
५. श्री श्रद्धानन्द जी (बाबूराव जी)
६. श्री कोटी धर्मतेज जी
७. श्री विश्वभर जी
८. श्री रविकिरण जी
९. श्री आई.के. स्वामी जी
१०. श्री एम. अशोक जी (सैदाबाद)
११. श्री नीलेश दूबे जी
१२. श्री विजयपाल जी (चपलवाजार)
१३. श्री रमेश कल्याणी जी

हैदराबाद (तेलंगाना) में राष्ट्रीय आर्य बुद्धिजीवी एवं विद्वत् सम्मेलन

शक्ति के विद्युत्कण जो व्यस्त विकल बिखरे हैं हो निरुपाय समन्वय उनका करे समस्त विजयिनी मानवता हो जाय

देश की आजादी के बाद से आज तक सार्वदेशिक आर्य प्रतिनिधि सभा, प्रांतीय सभाओं और आर्य समाजों की अंतरंग सभाओं एवं वार्षिकोल्सवों ने निरंतर आर्य समाज के उत्थान, उत्कर्ष, प्रचार-प्रसार पर गहन मंथन अविरल रूप से होता आ रहा है। सार्वदेशिक आर्य प्रतिनिधि सभा की गत अंतरंग सभा की बैठक में भी यही चर्चा रही कि आर्य समाज का उत्थान कैसे हो, आर्य समाज का प्रचार-प्रसार कैसे किया जाए, आर्य समाज को सशक्त कैसे बनाया जाए आदि। बैठक में अनेक पुरोहितों और विद्वानों ने आर्य समाज की वर्तमान स्थिति पर विचार व्यक्त करते हुए निराशा व्यक्त की और परामर्श दिया कि यदि हमने कोई क्रांतिकारी कार्यक्रम हाथ में नहीं लिया तो आर्य समाज का अस्तित्व समाप्त हो जाएगा।

मैंने भी अपने विचार व्यक्त करते हुए कहा-

इह चेदवेदीदथ सत्यमस्ति, नो चेदिहावेदीन्महती विनष्टि:

यदि अब हम जाग गये तो ठीक है, अन्यथा विनाश ही विनाश है।

आर्य समाज के गौरवमय पुत्र, आर्य प्रतिनिधि सभा अंध्रप्रदेश-तेलंगाना एवं सार्वदेशिक आर्य प्रतिनिधि सभा के मंत्री प्रो. विडुलराव आर्य ने घोषणा की कि आर्य समाज के भविष्य को उज्ज्वल एवं क्रांतिकारी बनाने के लिए आर्य जगत के विद्वानों के सम्मेलन के लिए मैं प्रस्ताव रखता हूँ और यह सम्मेलन हैदराबाद में आयोजित किया जाए। विद्वानों के आने-जाने एवं आवास तथा भोजन का व्यय आर्य प्रतिनिधि सभा आंप्र. व तेलंगाना वहन करेगा। उनका प्रस्ताव सर्वसम्मति से स्वीकृत हुआ और हैदराबाद में सम्मेलन आयोजित करने का निर्णय लिया गया।

दयानन्द के निष्ठावान अनुयायियों का आर्य समाज की वर्तमान शोचनीय स्थिति देखकर चिंतित होना स्वाभाविक है। आर्य समाज की प्रारंभिक अवस्था में विश्व को यह

विश्वास होने लगा था कि आर्य समाज की चिंगारी एक दिन ज्वालामुखी बनेगी और इस ज्वाला में जातिवाद, क्षेत्रीयता, भाषावाद, अस्पृश्यता, आर्थिक एवं सामाजिक विषमता, स्त्रियों एवं दलितों पर अत्याचार समाप्त होगा। विश्व बंधुत्व की भावना विकसित होगी। पाखण्ड, अंधविश्वास का समूल उन्मूलन होगा।

अमेरिका के प्रसिद्ध लेखक एंड्रेजेक्सन डेविस के उद्गार पढ़ते हैं तो हमारा सिर शर्म से झुक जाता है। यह आकाशचुंभी अग्नि बुझ गई है और इसके सुलिंग यत्र-तत्र-सर्वत्र दृष्टिगोचर होते हैं। ऐसा ही एक सुफुलिंग विडुलराव है जो आर्य समाज के विद्युत्कणों को एकत्रित कर पुनः ज्वालामुखी के निर्माण का स्वप्न ले रहा है।

हैदराबाद में प्रस्तावित सम्मेलन कोई संयोग नहीं है अपितु विधाता का अदृश्य वरदान प्रतीत होता है। हैदराबाद की धरती आर्य जगत की दृष्टि से त्याग, बलिदान, समर्पण और अन्याय के विरुद्ध अनवरत संघर्ष और ताकतवर के सामने न झुकने की प्रेरणा देनी वाली धरा है। श्री विडुलराव ने हैदराबाद की धरा पर शायद इसीलिए आर्य जगत के विद्वानों एवं सक्रिय कार्यकर्ताओं को आमंत्रित किया है ताकि वे इस धरा से यह प्रेरणा ले सकें कि असंभव शब्द केवल शब्दकोष में ही होता है। आर्यों की डिवशनरी में विश्व के समस्त शब्द हैं परंतु एक शब्द इम्पोसिबल (Impossible) नहीं है।

हैदराबाद की धरती के नीचे आर्यों का गर्म लहू आज भी सिंहगर्जना कर रहा है कि आर्यों ! ये वही धरा है जहां तुमने विश्व की सर्वाधिक शक्तिशाली मुस्लिम ताकत को चुनौती दी थी और सारा संसार विस्फारित नन्यानों से इस युद्ध को देख रहा था। कहां मुट्ठी भर दयानन्द के अनुयायी जिनके वक्षस्थल में अक्षय ऊर्जा थी और दूसरी तरफ निजाम की असीम पाशविक शक्ति। युद्ध प्रारंभ होने से पूर्व सार्वदेशिक सभा के तत्कालीन प्रधान श्री घनश्याम सिंह गुप्त जब शिमला में इस स्तयागरह के बारे में ३०.७.३९ को ब्रिटिश सरकार के प्रतिनिधि सर बट्रेण्ड ग्लेनस से मिले थे तो उसने श्री गुप्त को कहा था -

‘आप विश्व के सबसे बड़े मुस्लिम राज्य के साथ लड़ रहे हैं। आप इसमें किस प्रकार सफलता की आशा कर सकते हैं ?’ आर्य समाज ने धार्मिक अधिकारों के लिए निजाम जैसी कट्टर मुस्लिम शासन सत्ता से लोहा

लिया। १० हजार से अधिक व्यक्तियों को सत्याग्रह में जेल में भेजकर एक नवीन कीर्तिमान स्थापित किया इससे पहले वर्तमान भारत में इतने बड़े पैमाने पर धार्मिक अधिकारों के लिए कोई संघर्ष नहीं किया गया था।

श्री विठ्ठलराव सोचते होंगे कि शायद हैदराबाद की धरती पर दयानन्द के अनुयायी आकर उस युद्ध को स्मरण करें और कट्टरवादी, साम्राज्यिक ताकतों को मिट्टी में जिंदा गाड़ने की प्रेरणा लें। विठ्ठलराव शायद ये भी सोचते होंगे कि इस धरती पर आकर दयानन्द के अनुयायियों को उस छोटेलाल की याद आए जो अलालपुर गांव जिला मैनपुरी, उत्तरप्रदेश का निवासी था और हैदराबाद के धर्मयुद्ध में शहीद हुआ था।

सत्याग्रह समाप्त होने के बाद पं. धुरेन्द्र शास्त्री इनकी माता से मिलने गांव में गए। उन्हें देखकर जब माता रुदन करने लगी और पण्डित जी ने उन्हें धीरज बंधाया तो वह कहने लगी- मैं इसलिए नहीं रोती हूँ कि मेरा पुत्र धर्मयुद्ध में वीरगति को प्राप्त हुआ है। मैं इसलिए रो रही हूँ कि मेरा और कोई पुत्र नहीं है, यदि पुनः सत्याग्रह हुआ तब मैं अपना कौन सा पुत्र भेजूँगी? यही मेरे रोने का कारण है। छोटेलाल का कोई भाई नहीं था परंतु उसकी वृद्धा मां का और बहन को घोर अर्थिक संकट से गुजरने के बाद भी यह गर्व था कि मेरा बेटा और मेरा भाई धर्म के लिए शहीद हो गया। इस बलिदान की भावना को याद कर हैदराबाद में २, ३ व ४ फरवरी को उपस्थित आर्यजन आत्ममंथन करें।

आर्य समाजों की वर्तमान दशा

आर्य समाजों की वर्तमान दशा वास्तव में अत्यन्त चिंतनीय है। आर्य प्रतिनिधि सभाओं के चुनावों में अनेक मानचित्र आते हैं परंतु ६०-७० प्रतिशत आर्य समाजों के कोई भवन नहीं है। वहां दैनिक सत्संग या यज्ञ तो छोड़िए सातहिक सत्संग भी नहीं होते। केवल कहीं-कहीं वार्षिकोत्सव होते हैं और वार्षिकोत्सव में उपस्थित जनता को ही सदस्य मान लिया जाता है और उनका चंदा भी कोई धनी व्यक्ति या सभा का अधिकारी दे देता है। जिन आर्य समाजों के भवन हैं, वहां की स्थिति भी अत्यन्त शोचनीय है। इन विशाल सभागारों में ५-१० वृद्ध पुरुष और महिलाएं

आते हैं। कुछ नाममात्र की समाजे ऐसी हैं जहां ५०-१०० नर-नारी आते हैं परंतु उनकी संतान किसी भी स्थिति में आर्य समाज आने के लिए तैयार नहीं है। ऐसी बात नहीं है कि मां-बाप अपने बच्चों पर दबाव नहीं डालते परंतु वर्तमान पीढ़ी मां-बाप के नियंत्रण में नहीं है। विस्मय की बात तो यह है कि मां-बाप को भी इस बात का दुख नहीं है कि उनकी संतान आर्य समाज से नहीं जुड़ रही है।

इस स्थिति के लिए सावदेशक सभा क्या कर सकती है। स्थानीय आर्य समाजों को सक्रिय एवं जीवित करने का कार्य तो स्थानीय लोग ही कर सकते हैं। आर्य समाज आदर्श नगर, जयपुर की गणना विश्व की श्रेष्ठ आर्य समाजों में होती है। यहां बड़े-बड़े सम्मेलन आयोजित किये जाते हैं। पिछले ३०-४० वर्ष से आर्य समाज के तत्वावधान में राष्ट्र की विभिन्न समस्याओं को लेकर और विशेष रूप से नशाबंदी और शराबबंदी को लेकर अनेक प्रदर्शन किये गये परंतु आर्य समाज के अधिकांश पदाधिकारियों एवं सदस्यों की संतान आर्य समाज नहीं आती। मुसलमान पाँच बार नमाज पढ़ता है। मुसलमान मंत्री, मुख्यमंत्री या राज्यपाल हो, नमाज के समय वह अल्लाह की इबादत करने चला जाता है। यही भाव हमारा यज्ञ के प्रति होना चाहिए था। हमने प्रयोग किया और प्रातः सांय यज्ञ में उपस्थित होने लगे। हमने आर्य समाज के पदाधिकारियों, सदस्यों के एवं उनके परिवार के सदस्यों के जन्मदिन, विवाहोत्सव, बुजुर्गों की पुण्यतिथि आयोजित करना शुरू किया और इन आयोजनों में परिवारों के सैकड़ों लोग आने लगे। इसी प्रकार के आयोजन यदि समस्त आर्य समाजों करने लगे तो उनकी प्राण प्रतिष्ठा हो सकती है।

सावदेशक सभा एवं प्रतिनिधि सभाओं का दायित्व

हैदराबाद में प्रस्तावित सम्मेलन के लिए १ विचारणीय विषय लिये गये हैं जिसमें सर्वांगीण विकास की रूपरेखा तैयार की जा सकती है। सौभाग्य से आर्य समाज को चिंतक और भाषणकर्ता बहुत मिले हैं। अपने भाषणों से सारे ब्रह्माण्ड को मापने की उनमें अद्भुत शक्ति है। ये भाषण तो हम पिछले ६०-७० वर्षों से देते आ रहे हैं परंतु उसका

प्रभाव क्या पड़ा। स्थितियां बद से बदतर होती चली गई। इसा निष्कर्ष यह है कि ज्ञान के साथ कर्म की आवश्यकता है। भाषण के साथ आचरण की जरूरत है। इट, पत्थर, चूना, लौहा, पानी से मकान नहीं बनता ये तो सब साधन हैं। मकान का एक नक्शा बनाना होता है और उस नक्शे के अनुसार भवन निर्माण की सामग्री का उपयोग होता है। किसी को नींव बना पड़ेगा, किसी को दीवार, किसी को छत।

संगठन के बिना कुछ भी नहीं होगा

हम यह चिंतन करें कि संगठन का कार्य क्या है और हमने संगठन के लिये किया क्या है। आर्य समाजों के नहीं है। इस कार्य के लिये अनेक विद्वान्, उपदेशक और भजनोपदेशक हैं। इन उत्सवों में भी सभा के पदाधिकारी सावदेशक सभा को सशक्त बनाने की दृष्टि से ही जाएं। आपने जिन विषयों पर सुझाव मांगे हैं उन पर बहुत सकते हैं। परंतु हमारा दृष्टिकोण व्यवहारिक होना चाहिए। आज जिस स्थिति में हम हैं उस स्थिति से हम आगे कैसे बढ़े। मैं अनेक बार सुझाव दे चुका हूँ कि संगठन के तीन सोपान हैं। १०-१००-१०००। सावदेशक सभा के ७ या १० शीर्षस्थ बलिदानी नेता हों जो सर्वस्व समर्पित करने के लिये तैयार हों। इन १० शीर्षस्थ नेताओं में संगठन के लिए एक-एक लाख रुपया एकत्रित करने एवं १०-१० सक्रिय कार्यकर्ताओं को जोड़ने की क्षमता हो। ये समर्पित १०० व्यक्ति १०-१० व्यक्तियों को जोड़कर १००० कार्यकर्ताओं का संगठन खड़ा करें। ये समर्पित कार्यकर्ता वचन दें कि हम एक आवाज पर जहां बुलाओ वहां एकत्रित होने के लिए तैयार हैं।

प्रत्येक प्रांत में एक मास या दो मास में इन १०० स्तम्भों का सम्मेलन हो जिसमें प्रांतों की प्रतिनिधि सभाओं के पदाधिकारी सम्मिलित हों।

हमें प्रारंभ में आंदोलन के लिए दिल्ली को केन्द्र बनाना होगा। हमारा प्रयास यह हो कि दिल्ली एवं इसके आस पास के क्षेत्रों से १००० नर-नारी और युवक एकत्रित हों तथा राष्ट्रीय मुद्दों को लेकर संसद पर प्रदर्शन और धरना हो मुद्दे अनेक हो सकते हैं। नशाबंदी, शराबबंदी, भ्रष्टाचार, लोकपाल विधेयक।

अन्ना हजारे भ्रष्टाचार के खिलाफ लोकपाल विधेयक के मुद्दे को लेकर भारतवर्ष का महान नेता बन गया।

यह सर्वविदित है कि योगक्षेमकारी स्वाधीनता के लिए जिन लोगों ने अपनी आहुति दी उनमें ८० प्रतिशत आर्य समाजी थे। आर्य समाज की जड़ों में क्रांति शिरोमणी पं. रामप्रसाद विस्मिल, शहीद-ए-आजम भगतसिंह, अमर हुतात्मा स्वामी श्रद्धानन्द, शेर-ए-पंजाब लाला लाजपत राय, पं. लेखराम आदि हजारों नवयुवकों का खून है, इसीलिए आर्य समाज की पताका आज तक भी झुकने नहीं पाई है। हमारे देश के सांसद अरबपति और खरबपति हैं और फिर भी अपना वेतन बढ़ाने के लिए दिन-रात एक कर रहे हैं। सब देश को लूटने में लगे हैं। ठंड में ठिठुरते हुए, भूख से मरते हुए करोड़ों लोगों की किसी को कोई चिंता नहीं है। यदि हम सांसदों द्वारा स्वयं वेतन वृद्धि का विरोध करने के लिए संसद पर प्रदर्शन करें तो देश की सारी जनता आपको अपने सिर पर बैठा लेगी। इसी प्रकार के प्रदर्शन प्रत्येक प्रांत की राजधानी में हो और स्थानीय प्रांतीय सभाएं उसमें सक्रिय सहयोग दें। आर्य समाज के जागरण के लिए हम प्रत्येक प्रांत में राष्ट्रीय मुद्दों को लेकर जनजागरण यात्राएं निकालें तो हमारे साथ ऐसे १०० व्यक्ति जुड़ सकते हैं जो प्रतिवर्ष एक-एक लाख रुपए का सहयोग दे सकते हैं। वर्तमान में मेरी दृष्टि में निम्न १५ व्यक्ति हो सकते हैं -

१) स्वामी आर्यवेश, २) स्वामी अग्निवेश, ३) श्री विड्लराव, ४) श्री मायाप्रकाश त्यागी, ५) श्री मिठाईलाल सिंह, ६) श्री सुरेश अग्रवाल (गुजरात), ७) श्री गोविन्द सिंह भण्डारी (उत्तरखण्ड), ८) श्री रामवेश (हरियाणा), ९) ब्रह्मचारी दीक्षेन्द्र (हरियाणा), १०) श्री हरिसिंह, पूर्व मंत्री (हिसार), ११) श्री आनन्द आर्य, १२) श्री अनिल आर्य (दिल्ली), १३) श्री देवेन्द्रपाल वर्मा (उत्तरप्रदेश), १४) श्री रमाकांत सारस्वत, १५) सत्यव्रत सामवेदी।

सावदेशिक सभा को अत्यन्त गतिशील एवं सक्रिय नेताओं की अध्यक्षता में तीन सभाएं गठित करनी चाहिए।

१) धर्मार्थ सभा, २) राजार्थ सभा, ३) विद्यार्थ सभा।

राष्ट्रीय आर्य विद्वत् महा सम्मेलन दान दाताओं की सूची

१. आर्य समाज नलगोण्डा	2,00,000-00
२. आर्य समाज निजामाबाद	1,00,116-00
३. श्री वेणुगोपाल जी जड़चर्ला	1,00,000-00
४. आर्य समाज बोइनपल्ली	51,000-00
५. श्री विड्लराव जी आर्य (प्रधान सभा)	51,000-00
६. आर्य समाज सुचित्रा	50,000-00
७. श्री के.वी.रेड्डी जी के द्वारा 10 किवटल चावल	40,000-00
८. आर्य समाज विचुकुन्दा	25,000-00
९. श्री ठाकुर लक्ष्मण सिंह जी धूलपेट	21,000-00
१०. श्री के.वी. रेड्डी जी (जड़चर्ला)	21,000-00
११. आर्यसमाज धूलपेट	21,000-00
१२. श्री अमरसिंह जी लक्ष्मीनगर	20,000-00
१३. श्री राजेश्वर जी प्रधान मीरपेट	11,000-00
१४. श्री सत्यदेव जी आर्य गज्वेल	11,000-00
१५. श्री श्रीनिवास जी (कार्यालय अध्यक्ष)	11,000-00
१६. श्री आर. रामचन्द्रकुमार जी (उम्दाबजार)	11,000-00
१७. डॉ वसुधा अरविन्द शास्त्री जी	11,000-00
१८. श्री गुरुनारायणजी	11,000-00
१९. श्री शरत्यन्द्र जी (देवेन्द्रनाथ सुपुत्र)	10,000-00
२०. श्री बी. भद्रव्या जी वेन्नाचेड़	10,000-00
२१. श्री अर्जुन कुमार जी जयसवाल,	5,100-00
२२. डी. वेंकटनरसस्या जी, निजामाबाद	5,100-00
२३. मदनूर आर्यसमाज	5,001-00
२४. श्री गडीला आजगनेयुलु जी कवाड़ीगुड़ा	5,000-00
२५. श्री पी. सत्यनारायण जी, मीरपेट	5,000-00
२६. श्री वेदसिंधु जी	5,000-00
२७. मेसर्स कैलाश मेडिकल हॉल	5,000-00
२८. श्री बाल रेड्डी जी. गुडिमल्कापुर	2,100-00

प्रत्येक सभा की संगठन पद्धति १०-१००-१००० की होनी चाहिए।

निम्नलिखित राष्ट्रीय समस्याओं पर हमें आंदोलन और सम्मेलन करने चाहिए-

१) नशाबंदी और शराबबंदी, २) किसानों की समस्या, ३) पूंजीवाद का विरोध, ४) गौरक्षा के लिए आंदोलन एवं प्राणी हत्या के विरुद्ध राष्ट्रीय अभियान, ५) अंधविश्वास व पाखण्ड के विरुद्ध राष्ट्रीय अभियान, ६) आतंकवाद के विरुद्ध आंदोलन, ७) हिन्दी को राष्ट्रीय भाषा बनाने का अभियान,

८) समान शिक्षा नीति, ९) दलितोंद्वारा

सम्मेलन, १०) माल्या जैसे ठगों के विरुद्ध संसद पर प्रदर्शन और जिन सौ ठगों ने राजनेताओं के सहारे गरीब जनता का खरबों रुपया लूटा है उन्हें आजीवन कारावास दिलाने के लिए संसद पर प्रदर्शन, ११) भ्रष्टाचार समाप्त करने प्रत्येक प्रांत में लोकपाल विधेयक, १२) भूण हत्या के विरुद्ध राष्ट्रीय आंदोलन, १३) महिला अत्याचार व बलात्कार के विरुद्ध राष्ट्रीय आंदोलन, १४) स्वेदशी आंदोलन।

सत्यव्रत जी सामवेदी

दयानंद की प्रासंगिकता

-स्वामी अग्निवेश

महर्षि दयानंद सरस्वती ने अपने विलक्षण व्यक्तित्व और कृतित्व से उन्नीसवीं सदी के पराधीन और जर्जरित भारत को गहराई तक झकझोरा था। उसका प्रभाव हम इक्कीसवीं सदी में भी महसूस कर रहे हैं और उनसे प्रेरणा पाकर उन सामाजिक कुरीतियों, धार्मिक, अंधविश्वासों से लोहा ले रहे हैं जो दीमक बनकर समाज व धर्म को भीतर ही भीतर खोखला कर रहे हैं। सामाजिक, धार्मिक, शैक्षिक, आर्थिक, राजनीतिक, दार्शनिक और आध्यात्मिक जगत की व्याधियों, दुर्बलताओं और त्रुटियों का तलस्पर्श अध्ययन उन्होंने किया था। रोग के अनुसार ही उन्होंने उपचार किया। तब तक ऐसा सर्वगीण प्रयास किसी भी समकालीन सुधारक से न हो सका था।

महर्षि दयानंद का मूलतः वेद पर आधारित था, जो अपने उद्भव काल से ही स्वप्रमाणित, चिरंतन और शाश्वत समझे जाते रहे हैं। दयानंद जितने प्रासंगिक उन्नीसवीं शताब्दी में थे उतने ही प्रासंगिक हर युग-खंड में रहेंगे। कारण, विज्ञान और तकनीक चाहे जितनी उन्नति कर ले मनुष्य की धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष की भाव-भूमि वही रहेगी जो अनादि काल से चली आ रही है और अनंत काल तक चलती रहेगी। जीवन के इस क्रम, सत्य, तथ्य व लक्ष्य को न विज्ञान बदल सकता है और न ही तकनीक। महर्षि-दर्शन हर युग के मानव को दिशा-बोध प्रदान करता रहेगा और हर युग के लिए वह प्रासंगिक बने रहेंगे।

दयानंद का जो मूल्यांकन किया गया वह अधूरा तो है ही, यथार्थ से भी कोसों दूर है। उन्हें मात्र हिंदू समाज सुधारक, कट्टर राष्ट्रवादी, पंथों का कटु आलोचक या आर्य समाज जैसी जुझारू व लड़ाकू संस्था का संस्थापक मान लेना उनके प्रति अन्याय है। इन चौखटों में उन्हें कैद करके हमने उनके

द्वितीय और भव्य जीवन दर्शन का अवमूल्यन करने का अपराध किया है। यह ठीक है कि समकालीन समस्याओं से भी उन्हें संघर्ष करना पड़ा था लेकिन यह उनके संघर्ष की इति नहीं आरंभ था। दयानंद का मूल्यांकन पूर्वग्राहों से नहीं बल्कि उस दृष्टिकोण से होगा जो आगे चल कर रोम्यारोला, योगी अरविंद घोष, साधु टीएल वास्त्रानी आदि ने अपनाया। दयानंद मानवतावादी, वैश्य-संस्कृति के उद्गाता, विश्व शांति के महानायक, सांप्रदायिक, सद्भावना के उन्नायक, समाजवादी मूल्यों के प्रवक्ता और अन्याय, अज्ञान, अभाव और शोषण के विरुद्ध संघर्षरत रहनेवाले कालजीयी योद्धा थे।

स्थूल रूप से देखें तो महर्षि दयानंद का संघर्ष मूलतः पौराणिक हिंदुओं, मुसलमानों, ईसाइयों, बौद्धों, जैनियों व सिखों से था क्योंकि उनके धर्मग्रंथों को लेकर उन्होंने कठोर टिप्पणियां 'सत्यार्थ प्रकाश' में की हैं। लेकिन ऐसा निष्कर्ष निकालने से पूर्व हम उनके ऋषित्व को भूल जाते हैं और यह भी भूल जाते हैं कि खंडन में अगर उन्होंने दस पृष्ठ लिखे हैं तो मंडन में सौ पृष्ठ लिखे हैं। उनका खंडन तर्कयुक्त, धर्मयुक्त, विज्ञानयुक्त और वैदिक गरिमा से ओत-प्रोत है। सत्यार्थ प्रकाश के अलावा भी उन्होंने छोटे-बड़े लगभग साठ ग्रंथों की रचना की थी। उनके इन ग्रंथों के प्रचार एवं विशद व्याख्या पर इतना ध्यान नहीं दिया गया जितना दिया जाना चाहिए था, तथापि प्रभाव की दृष्टि से इन ग्रंथों को कम आंकना दुष्कर है। यही कारण था कि दयानंद का आलोचक स्वरूप अधिक प्रखर और मुखर और मुखर होकर सामने आया। इन उपेक्षित ग्रंथों में से कुछ की चर्चा यहां करना अप्रासंगिक न होगा।

सत्यार्थ प्रकाश ने अंधविश्वास, कुरीतियों,

मूर्तिपूजा, अवतारबाद, बहुदेववाद, श्रद्धा, तीर्थाटन पर जो जमकर प्रहार किया ही पर इसके साथ-साथ स्वाधीनता की रणभेरी भी बजाई, अपने इतिहास पर गर्व के भाव उत्पन्न किए, अपनी परंपरा के प्रति आस्था और संस्कृति के प्रति विश्वास जगाया, स्वदेशी का मंत्र जनमानस में फूंका, सेमेटिक संप्रदायों द्वारा चलाए जा रहे धर्मात्मतरण के अभियान पर रोक लगाई। नर-नारी की समानता की अलख जगाई और अस्पृश्यता के विरुद्ध शंखनाद किया। 'ऋग्वेदादिभाष्यभूमिका' लिखकर उन्होंने वेदभाष्य की कुंजी विद्वत् समाज को दी। पश्चिमी वेदज्ञों द्वारा वेदों पर हो रहे अनर्गल प्रहारों को रोका, वेदोंके उदात्त, विशाल और गंभीर स्वरूप को प्रकट किया। अंग्रेज शासकों को उनके आंदोलन में १८५७ के विपलव की गंध आई और इसे खतरनाक आंदोलन मानते हुए अपने खुफिया तंत्र को सक्रिय कर दिया लेकिन उन्होंने एक बागी फकीर बनकर अपने ढंग से स्वराज का मंत्र जन-जन तक पहुंचाया। नीचे ही नीचे उन्होंने क्रांति की प्रचंड पृष्ठभूमि तैयार कर डाली। बहुत कम लोगों को पता है कि अपने इस अभियान के कारण ही ऋषि दयानंद को अपना बलिदान देना पड़ा। राजनीतिक हत्याओं के रहस्य शताब्दियों बाद जाकर खुलते हैं। यही त्रासदी ऋषि हत्याकांड के साथ हुई। यह वह समय था जब पाश्चात्य जीवन मैल्यों के प्रति भारतीय जनमानस में कुछ लोग आस्था का भाव जगा रहे थे और अनेक सुशिक्षित भरतीय ईसाइयत की दीक्षा ले चुके थे। राजा राममोहन राय के ब्रह्मसमाज का केशवचंद सेन के नेतृत्व में ईसाईकरण हो रहा था। समय की इस मुखर चुनौती कासमना करते हुए ऋषि दयानंद ने 'संस्कारविधि' लिखी और भारतीयों को इस देश की मिट्टी की

परंपरा व संस्कृति से जोड़कर उन्हें सशक्ति किया। यह अभियान उन मूर्तिपूजक पुजारियों के लिए एक सुविधाजनक आर्थिक विकल्प था जो सोचते थे कि मूर्तिपूजा छोड़ने से उनकी रोजी-रोटी छिन जाएगी। संस्कारविधि ने यज्ञ, यज्ञोपवीत, संध्या आदि की प्राचीन विलुप्त परंपराओं को पुनर्जीवित किया, जिन पर केवल ब्राह्मणों का एकाधिकार हो गया था। नारी-शिक्षा व नर-नारी समानता की अलख भी संस्कारविधि ने लगाई। इसलिए इससे एक बहुआयामी मानसिक क्रांति का सूत्रपात हुआ। आज सर्वत्र भ्रष्टाचार, व्यभिचार, नशाखोरी, आतंकवाद, प्रदूषण, हिंसा, अपराधवृत्ति, विकसित राष्ट्रों की दादागिरी, शोषण, अन्याय, अज्ञान और अभाव का बोलबाला है। हर समाज व राष्ट्र इन सभी दोषों से आहत और व्याकुल है। दयानंद सरस्वती ने इन समस्त रोगों का उपचार पंचमहायज्ञ का विधान प्रस्तुत करके किया। विज्ञान और तकनीक अपने साथ उपभोक्तावादी संस्कृति के अभिशप्त परिणाम भी लाती हैं जिनका प्रतिकार आध्यात्मिक चेतन द्वारा ही संभव है। पंचमहायज्ञ इस आध्यात्मिक चेतना के मूल स्रोत हैं।

महर्षि दयानंद द्वारा पुनर्स्थापित जीवन दर्शन का मूल्यांकन भारतीय संदर्भ में करने के हम अभ्यस्त हो चुके हैं, जिससे उसका स्वरूप संकुचित और प्रभाव क्षीण होता है। महर्षि दयानंद ने वेद, योग, पंचमहायज्ञ, यज्ञोपवीत, आयुर्वेद, इतिहास, संस्कृति संस्कार आदि के प्रति आस्थाभाव जगाकर उन ऋषिकृत परंपराओं को पुनर्जीवित करने का प्रयास किया था। जिन परंपराओं ने अतीत में भारत को विश्वरु के पद पर स्थापित और प्रतिष्ठित कराया था। यह युग तुलनात्मक अध्ययन का युग है। तर्क और विज्ञान की कसौटियों में लोगों का विश्वास पहले से ही अधिक बढ़ा है, इसलिए दयानंद के जीवन-दर्शन के फलते-फूलने की व्यापक संभावनाएं आज भी मौजूद हैं। इन अवसरों व संभावनाओं का समुचित लाभ उठाकर महर्षि दयानंद की प्रासंगिकता विश्व

प्रो० रघुवीर वेदालङ्कार (एम.ए० पी-एच.डी०) ०१८६८१४४३१

वेद-व्याकरणाचार्य, काव्यतीर्थ (लघुसुवर्णपंदक)

श्री मिशनी संस्कृतविभाग, रामभग्न कालज, पौरिसनार, दिल्ली-११०००७

अध्यक्ष- प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान, दिल्ली: संस्थापक- वेदमन्दिर, रोहिणी, दिल्ली

निवास- घो २६६, मरम्भनी विहार, दिल्ली ११००३६

दृष्टाप० २७०११३१३

दिनांक २-१२-२१६

सम्मान डॉ निहल राजा, नाम गोप्ता

आप्ति है लाल गोप्ता कर्तवी के उत्तु जीवी गोप्ता
के नामन्त्रय गोप्ता १८८१९८ वर्षान्ते । आप्ति जीवी के
सम्मान: आप्ति गोप्ता को तभी दिशा उत्तर करेगा। उपर्युक्त
के लिये छुग्ग कानामां । नौ रुप्तु अन्तर्मुख उपर्युक्त
आप्ति गोप्ता के दृष्टि करेंगा। ही गोप्ते से भी उपर्युक्त गोप्ता

गोप्ते गोप्ता के गोप्तीनाम ने पूर्ण स्वामी
गोप्तीनाम जी का लेख दमात्र की गोप्तीनाम द्वारा द्वया
है। आप्ति उत्तम लेख है यह। आज शास्त्रीय एवं तात्त्व-
ज्ञिक दृष्टि पर भी दमात्र की गोप्तीनाम उत्तर्वा जा
री है। इसों श्रेष्ठतम के कानाम पर विद्वान्मित्रों के
दमात्र के लाभ। यह गोप्तीनाम द्वारा है एक राष्ट्र-
पुरुष का गवेषणा तो आप्ति गोप्ता जो रक्षा है।
गोप्ती जी का लेख गोप्ती गोप्तीनाम का दृष्टि है।
लेख की गोप्तीनाम तभी है जबकि आप्ति गोप्तीनाम
गोप्ता के रूप द्वारा मै उत्तम दृष्टि करें
लेख एवं उपर्युक्त दृष्टि ही अन्तर्मुख के पात्र है।

आप्ति
गोप्ता

स्तर पर भी सिद्ध और मुखर की जा सकती है। बहुत कम लोग जानते हैं कि ऋषि दयानंद ने दिल्ली दरबार के अवसर पर सभी संप्रादायों के आचार्यों को आमंत्रित करके एक ऐसी मानव आचार संहिता तैयार करने का आह्वान कियाथा जो सर्वानुमोदित हो। आधुनिक विश्व आज इसी ओर बढ़ रहा है। महर्षि दयानंद ने जो प्रयोग डेढ़-दो सौ वर्ष पूर्व किए थे। धीरे-धीरे वे प्रयोग समय की कसौटी पर आज खेरे उतर रहे हैं और विश्व स्तर पर मान्यता प्राप्त कर रहे हैं। जरूरत यह है कि दयानंद के जीवन दर्शन को विश्व पटल पर प्रस्तुत करने का अभियान शुरू हो। टेस्स, बोल्ला और गंगा की धाराएं मिलकर जब त्रिवेणी बनाएंगी तभी ऋषि दयानंद का कीर्तिध्वज विश्व भर में लहरा सकेगा।

అటగోర్ నజపథం !

- ఎం.వి.ఆర్.శాస్త్రి

అలాంటి పరిస్థితి వస్తుందని బభ్యోఫాన్ ఎన్నడూ ఊహించలేదు. రోహింగ్యాలండ్ నుంచి వెలాది సైనికులతో, అట్టపోసంగా ధీర్ఘి వచ్చి రాజును మెప్పించి ఆ పాన్ యోధుడు జనరల్ హోదానూ, కమాండర్ ఇన్ చిఫ్ పదవినీ పొంది ఇంకా మూడో నెల తిరగలేదు. ఇంగ్రీషు వారని తరిమివేశాక 'బోడూర్' బిరుదు ఇవ్వాలని రాజును ముందే ఒప్పించుకున్న తనకు... తోకముడిచి పారిపోదాం రమ్మని అదే రాజుకు సలవో ఇవ్వాలనిన దుర్గతి పదుతుందని అతడు కలలో కూడా అనుకోలేదు.

బభ్యోఫాన్ తప్పేమీ లేదు. కుంపిణీ పక్కాన నలబై ఏళ్ళ ఎన్నో యుద్ధాల్లో ఆరితేరిన అనుభవశాలి అతడు. పొరుపం, పరాక్రమం, నాయకత్వ లక్షణం అన్ని ఉన్నపూడే. ఖాజానా ఖాళీ అయిన స్థితిలో, రాజును అడక్కుండా తన సైనికుల జీతాలు తన జేబునుంచి చెల్లిస్తూ, హద్దు అదుపూ లేని తుంటరి రాజుకుమారులు తెచ్చే తల నెప్పులను భరిస్తూ, నిందలను సహిస్తూ, క్రమశిక్షా లేకుండా ఇష్టానుసారంగా చెలరీగే సైనిక వర్ధాలను ఒకదారిన పెదుతూ, అనేకానేక సమస్యలతో సత్తమతమవుతూ అతడు గణనీయ విజయాలే సాధించాడు. తెరవిలేని దాడులతో తెల్లవారి గుండెల్లో గుబులు పుట్టించాడు.

ఏం లాభం ? రాజదర్శారులో, రాజకుటుంబంలోనే ట్రోపాలు తయారై, రాజుతో ఉదయం చేసే రహస్య నమాలో చన సాయంత్రానికిల్లా శత్రువుకు చేరిపోయే టప్పుడు, సైనిక డ్రేఱల్లోనూ శత్రువుల ఏజంట్లు చౌరబడినప్పుడు ఎంత గొప్ప సేనావాతి మాత్రం ఏమి చేయగలడు ? ఇంగ్రీషువారు మళ్ళీ తిరిగాస్తారనీ, ఎదురు తిరిగిన వారి ఉసురు తీసి తీరతారనీ రాజు, రాణి, మంతులే భయపడి, దొరల అనుగ్రహ వీక్షణం కోసం వెంపర్లాడినప్పుడు మామూలు మనుషుల నంగతి చేప్పేదేముంది ? గెలిచేవారికి జైకొట్టటం మేలన్న అవకాశ వాడంతో చిన్నా పెద్దా అధికారులూ, బతకనేర్చిన మరజములూ తెల్లవాళ్ళ అడక్కుండానే ఏ ఆశా పెట్టుకుండానే సహాయ పదటానికి సంసిద్ధమైన స్థితిలో సైనికుడంత బిలాదిక్యంతో, ఎంత భీకరంగా పోరాది మాత్రం ప్రయోజనవేమటి ? కుట్టలు, లాలూచీలు ఏ స్థాయిలో ఎంత తీవ్రంగా జరిగాయన్నది తెలియకపోయినా, శత్రు సైన్యం లాలూచీలు ఏ స్థాయిలో ఎంత తీవ్రంగా జరిగాయన్నది తెలియకపోయినా, శత్రు సైన్యం లాలూచీలు ఏ స్థాయిలో ఎంత తీవ్రంగా జరిగాయన్నది తెలియకపోయినా, శత్రు సైన్యం కమ్ముకొస్తున్న స్థితిలో ఇంకా అక్కడ ఉంటే ప్రమాదమని బభ్యోఫాన్కు అర్థమైంది. కాలం ప్రతికూలించినప్పుడు వెనకడగు వేయటమే ఉత్తమమని తోచింది. సెప్పెంబరు 19 రాత్రి విషట్టవదనంతో రాజు చెంతకు పోయి ఆ మాటే చెప్పాడు.

"ఇక ఇక్కడ లేము. అలాగని అంతా అయిపోయినట్టు నిస్పుహా చెందాల్చిన వని లేదు. మొత్తం హిందుస్తాన్ తెల్లవాళ్ళపై కత్తిగట్టి పోరాదుతున్నప్పుడు ఈ ఒక్క నగరం శత్రువు వశవైతే మాత్రమేమి ? దేశమంతా మీ నాయకత్వం కోసం ఎదురు సూస్తోంది. దయచేసి నాతో రండి. కొండ ప్రాంతాలకు వెళ్లి, అక్కడినుంచి పోరాటం కొనసాగిద్దాం. మనలో మనకి సఖ్యత, పరస్పర విశ్వాసం లేకపోవటమే అనర్థానికి కారణం. ఒకరినొకరు దెబ్బతియ్యటానికి శక్తియుక్తులన్నీ చెచ్చించబంం శత్రువుకు లాభించింది. ఐనా ఘరవాలేదు. మీరు కనుక సురక్షిత ప్రాంతానికి వెళ్లి యుద్ధం సాగిస్తే యావద్దేశం మీ వెంట ఉంటుంది. మీరు విజయాలను సాధిస్తూ పోతే అన్ని రాజ్యాలవాళ్ళా మీ పక్కాన చేరతారు. తెల్లవాళ్లు క్రిస్తవ మతాన్ని బలవంతంగా రుద్ది మనవ్యి మతప్రష్టప్పుల్ని చేయజూన్నాన్నారన్న కని అందరిలోనూ ఉంది. కావలసిందల్లా పోదే యోధులు; వారికి ఆహారం, ఆయుధాలు ! వాటికి దేశంలో కొడవలేదు. ఇంగ్రీషు వాళ్ళ పిల్లాజెల్లా సహా తమ దేశంలోని వారందరినీ తీసుకుని దండెత్తి వచ్చినా శతాబ్దాల పాటు వారితో యుద్ధం చేయగల శక్తి మనకుంది. ఇవ్వే మీకు నేను చెప్పటం సూర్యదికి దివిటీ

చూపించినట్టే ఉంటుంది. సారా హిందుస్తాన్ మీ పతాకం కింద నిలబడి పోరాదటానికి సిద్ధంగా ఉంది. మీరు నాతో వస్తే కొద్దిరోజుల్లో చిక్కులన్నీ చక్కజేసి మిమ్మల్ని నంతో పెట్టగలను. దయచేసి ఒప్పుకోండి."

బభ్యోఫాన్ ఉద్దేగంతో చేసిన ఈ ప్రసంగానికి పాదుపా ముగ్గుడయ్యాడు. "నేను హమూ యూన్ సమాధి మందిరానికి వెళుతున్నాను. రేపు ఉదయం అక్కడికి రా. ఆలోచించి చెబుతాను" అన్నాడు.

బభ్యోఫాన్ సెలవు తీసుకుని వెళ్లాడో లేదో అక్కడే కాచుకుని ఉన్న మీర్జా ఇలాహియా బక్క పాదుపా చెవులు కొరికాడు. అతడు రాజు వెంటే ఉంటాడు. కానీ ఇంగ్రీషు వారి మనిషి. ధీర్ఘి కొలువులో ముఖ్య గూఢవారి అయిన మన్నీ రజబ్ అలీ అతడికి ముందే చెప్పి పెట్టాడు. ఎలాగైనా రాజును తిరుగుబాటుదారులతో వెళ్లాన్నివ్వకు. ఇక్కడే ఉండేట్టు చూడు. నువ్వు వని చేసిపెడితే దొరలు నీకూ, నీ పిల్లలకూ ఏ లోటూ లేకు? ఉండా చూసుకుంటారు - అని ! (అది నిజమే. మీర్జా ఇలాహియా బక్క సేవకు మెచ్చి దొరవార్లు ఆ తరువాత అతడికి, అతడి పిల్లలకూ జీవితాంతం 1200 రూపాయల పించను ఇచ్చారు.)

ఇంకే ? పంచతంత్రంలో దమనకుడి తరహాలో మీర్జా ఇలాహి రాజుకు బోధచేశాడు. "లార్డ్ గవర్నర్ బభ్యోఫాన్ గారు చెప్పించి బాగానే ఉంది. కానీ నేనో మాట అదుగుతా. ఇప్పుడు నడుసున్న యుద్ధం మీకూ ఇంగ్రీషు వారికి మధ్య ? లేకా - ఇంగ్రీషు వారికి తిరుగుబాటు సైన్యానికి నడుమా ? సిపాయిలు తెల్లవారి మీద కక్కగట్టి తిరుగుబాటు చేసి మీ దగ్గరికి వచ్చారు. నిస్పహయులైన మిమ్మల్ని బలవంతపెట్టి అన్నీ చేయించుకున్నారు. ఆ సంతీ ఆంగ్రీయులకు తెలుసు. మీ ప్రమేయం లేకుండా నిర్ణయాలన్నీ మీ పేర వాళ్ళే చేశారన్న సంగతీ వారెరుగుదరు. కాబట్టి మీ మీద దొరలు కోపగించరు. బభ్యోఫాన్ మాటలు విని మీరు వెళ్లి తిరుగుబాటు దార్లతో వెళ్లించిన మిమ్మల్ని విషట్టగలరు ?

ఒకవేళ వెళ్లినా మీ మాట, బభ్యాన్ మాట వింటారా ? మహా మహా ల్రితీష్ వాళ్లే వీరిని అదుపు చేయలేకపోయినప్పుడు వీళ్లు మీ అదుపులో ఉంటారా ? ఇది మండు వేసవి. వచ్చేది పర్వకాలం. సుకుమారపు రాణలను, రాజకుమారైలను తసుకుని ఈ వయసులో వీళ్లతో ఎక్కడికో పోయి యుద్ధాల గొదవల్లో మీరు కష్టాలెందుకు పడతారు ? నా మాట విని ఇక్కడే ఉండి పొండి. నేను దొరలతో మాటల్లాడి మీకు, మీ కుటుంబానికి ఏ హసి జరక్కుండా చూస్తాను. దేశం ఏమైపోయినా మీరు బాగుంటారు.”

రాజు ఏమి అనలేదు. “ప్రభూ ! ఇతడి మాట నమ్మకండి. ఇప్పటికే శత్రువులతో చేరిపోయాడు. చావు, కష్టాలు అందరికీ వచ్చేవే. బభ్యాన్ చెప్పినట్టు చేయటమే సబబు” - అని రాజు మేలుకోరే కొళ్లు ఒకడు చెప్పాడు. దాంతో “ఇరుప్రక్కలు చెప్పింది ఆలోచించి రేపు నా నిర్ణయం ప్రకటిస్తాను” అన్నాడు బహదూర్చా.

మర్మాదు ఉదుయం రాణలతో కలిసి ధిల్లీకి ఏడుపెళ్ల దూరంలోని హామాయున్ సమాధి ప్రాంగణానికి వెళ్లాడు. పరివారాన్ని అక్కడ ఉంచి తానొక్కమూ హజుత్ భ్రాజ్మా నిజముద్దిన్ జెలియా క్రీత్రానికి వెళ్లి ప్రార్థన చేసి తిరిగిచ్చాడు. ఈ లోపు రజబ్ అలీ ద్వారా మేజర్ హాఫ్స్ కు మీర్జా ఇలాహియా బక్క సమాచారం చేరవేశాడు. బభ్యాన్ రాజును కలవటానికి తూర్పు గేటు నుంచి వస్తాడు కనుక మీరు పడుమర గేటు దగ్గరకి రండి, అతడు వెళ్లగానే రాజును పట్టుకోండి - అని ఉపాయం కూడా చెప్పాడు.

హాఫ్స్ జనరల్ విల్స్ న్తో మాట్లాడాడు. “ఎలాగైనా నరే రాజును బభ్యాన్ తో వెళ్లనిప్పుకుండా చేసి, 24 గంటలపాటు అక్కడే అట్టేపెట్టమని చెప్పు. ఈలోపు మా వని మేము కానిస్తాం” అని రజబ్ అలీ చేత ఇలాహియా బక్కకు కబురు చేశాడు.

అనుకున్నట్టే బభ్యాన్ తూర్పు గేటు నుంచి వెళ్లి రాజును దర్శించాడు. మీర్జా ఇలాహియా అక్కడే ఉన్నాడు. మళ్లీ వాడోపాదాలు జరిగాయి. “ల్యార్డ్ గవర్నర్ సాహెబ్ ! ఈ పరిస్థితుల్లో మీరు ప్రభువులను ఎందుకు వట్టుకు పోతున్నారు ? పాదుషా వారిని అడ్డం పెట్టుకుని ఆయన పేర హిందుస్తాన్ ను ఏలాలనా మీ పన్నాగం ? గతంలో పరాన్ నుంచి మొగలులు రాజ్యం లాక్కుస్తందుకు ఇలా ప్రతీకారం తీర్చుకోదలిచావా ? నుప్పు

పరానువే కడా ? ఆ బుద్ధులు ఎక్కడికి పోతాయి” అంటూ రెఘ్సోట్టాడు మీర్జా బభ్యాన్ చరున కత్తి దూసి అతడిని చంపబోయాడు. రాజు వారించి సేనాపతితో ఇలా అన్నాడు.

“శాంతించు. నుప్పు చెప్పిందంతా నిజమే. నా మేలుకోరే. నాకు తెలుసు. కాని నా ఒంట్లో సత్తువు లేదు. ఏమి జరగాల్సి ఉంటే అది జరుగుతుంది. నన్ను విధి నిర్ణయానికి వదిలేసి నుప్పు వెళ్లు. అల్లా పేరు మీద ఏదో ఒకది చెయ్యి. నేను, నా కుటుంబం లేకపోయినా హిందుస్తాన్ గౌరవం నిలపడానికి నీలాంటి వాళ్లు ఎందరో ఉన్నారు. నా కోసం బెంగపడకు. నీ కర్తవ్యం నుప్పు నిర్వర్తించు.”

ఇక చేసేది లేక బభ్యాన్ ఉసూరుమంటూ వచ్చినదారి పట్టాడు. వేచి ఉన్న సైన్యంతో కలిసి నది దాటి వెళ్లిపోయాడు. తరవాత ఏమ య్యాడో, ఎక్కడ ఎలా పోరాదాడో తెలియదు. ల్రితీష్ వాళ్లకు మాత్రం చిక్కలేదు.

తిరగబడ్డ సేనకు నాయకత్వం వహించింది, ఎన్నో దాడులు చేసి, ఎన్నో విధాల నతాయించి తెల్లవాళ్ల గుండెల్లో నిదరిపోయింది బభ్యాన్. కాబట్టి వారి క్రోధానికి ముందుగా అతడే గురిఅవుతాడని మనం అనుకుంటాం. కాని మహా పరాక్రమవంతులైన ఇంగ్రీషు వారు ఘలానా సమయాన ఘలానా గేటుగుండా ఘలానా చోదికి అతడు వచ్చి వెళతాడని ముందుగా తెలిసి కూడా పట్టుకునే ప్రయత్నం చేయలేదు. పైగా అతడి కంటపడితే ఏమవుతుందోనని భయపడి... అతడు తూర్పు నుంచి వెళితే మీరు పడుమర వైపు నక్కి ఉన్నారు. సైనిక బిలగంతో కలిసి అతడు దర్జాగా నిప్పుమించాడ, ఆ సంగతి మీర్జా ఇలాహి ద్వారా శ్రువపరచుకున్నాక హాఫ్స్ ను పులి అయి పోయాడు. “వాళ్లు పోయారు. రాజు ఒంటరిగా ఉన్నాడు. అరెస్టు చేస్తా. అనుమతించండి” అని జనరల్ విల్స్ ను అడిగాడు. అతడు ఔన్నాడు.

“నువ్వే హాఫ్స్ న్ని ఐతే... మా ముగ్గురి భద్రతకు పూచీ పడతానని నేను లోపలుండగా తెలియవరచిన హమీని నీ నుంచి మళ్లీ వినగోరుతున్నాను” అన్నాడు. రాజు. “మీకు ప్రాంత భయం లేదు. నిశ్చింతగా ఉండండి” అన్నాడు హాఫ్స్.

పల్లకి వచ్చింది. రాజు ఎక్కాడు. గుర్రాల మీద సైనికులు వెంటరాగా రాజ పరవారం బయలుదేరింది. (అంతకు ముందు రాజు బయలుదికి రాగానే హాఫ్స్ అతడి అంగీ మచ్చుకుని నిలవెయ్యగా అమర్యాదకు అగ్రహించి రాజు సేవకుడొకడు హాఫ్స్ పైకి కత్తి దూశాడట. పొడవబోతూంటో ఓ సోల్ర్ తుపాకి పేళ్లి అతట్టి చంపేస్తున్న దృశ్యాన్ని చిత్రించిన పెయింబింగు ఒకది ల్యార్డ్ కర్జన్ గారి డీలీ దర్యారులో అడుగుపెట్టగానే కనిపించేదట. కాబట్టి ఆ మర్యాద కూడా బహదూర్ పాకు జరిగే ఉండాలి.)

వెళ్లాడు. పడుమటి గేటు దగ్గర ఆగి, “మిమ్మల్ని అరెస్టు చేస్తాం. మర్యాదగా వచ్చి లోంగపొండి” అని రాజకు కబురు పంపాడు. తలచుకుంబే అతడే సమాధి ప్రాంగణం లోపలికి పోయి రాజును బంధించి తీసుకు రావచ్చు. కాని భయం. ఏ చెట్టుచాటున బభ్యు మనములు కాపలా ఉన్నారోనని.

కబురు విని బహదూర్చాకు మతి పోయింది. “ఇంగ్రీషు వాళ్లకు నా మీద కోపం ఏమీ లేదని కడరా చెప్పావు ? ఇప్పుడు అరెస్టు చేస్తామంటారేమిట్రా” అని మీర్జా ఇలాహి మీద ఎగిరిపడ్డాడు. మీర్జా నేల చూపులు చూశాడు. కథ అడ్డం తిరిగిందని గ్రహించి రాజు “బభ్యాన్నను వెనక్కి పిలపండి” అన్నాడు. కాని దొరల దాసులైన అతడి అనుచరులు అప్పటికే జీనతీ మహల్ రాణిగారిని సపరతీశారు. అమె కలగజేసుకుని “బభ్యాన్నను పిలిపించే వ్యవధి లేదు. అతడెక్కడికి పోయాడో తెలియదు. అంతక్కన్నా మేజర్ హాఫ్స్ ను మంచిచేసుకుని, మీకూ, నాకూ, మనబ్యాయికీ ప్రాణాలకు ప్రమాదం లేకుండా అభయం ఇప్పించు కోపటం మంచిది” అని ఆలోచన చెప్పింది. ఆ ప్రకారమే రాజు సందేశం పంపాడు. హాఫ్స్ ను సరే అన్నాడు. దీనిపై రెండు గంటలు తర్వాత భర్మన జరిగాక రాణి, ఆవు కొడుకు పల్లకిల్కితక్కాడు. ముసలి రాజు కప్ర ఊతంతో కలినడకన బయలీకి వచ్చాడు. గేటు దగ్గరికి రాగానే “నువ్వేనా హాఫ్స్” అని అడిగాడు. అతడు ఔన్నాడు.

“నువ్వే హాఫ్స్ న్ని ఐతే... మా ముగ్గురి భద్రతకు పూచీ పడతానని నేను లోపలుండగా తెలియవరచిన హమీని నీ నుంచి మళ్లీ వినగోరుతున్నాను” అన్నాడు. రాజు. “మీకు ప్రాంత భయం లేదు. నిశ్చింతగా ఉండండి” అన్నాడు హాఫ్స్.

పుమాయున్ సమాధుల నుంచి పాలెన్కు దగ్గరి దారిన నేరుగా కాకుండా లాహోర్ గేట్ లోంచి చాందిని చౌక్ మార్కెట్ మీదుగా తీసుకువెళ్లారు. పాదుపాసు బండిని చేసి పట్టుకెతుతున్న వైనాన్ని ఊరి జనమంతా చూడాలని అలా చేశారు.

పాలెన్కు చేరగానే “నేను జనరల్ విల్సన్ ని చూడాలి” అన్నాడు రాజు. “నన్ను కలవాల్సిన అవసరమేమి లేదు. అతడి మొగం నేను చూడసు” అన్నాడు విల్సన్. అవ్వటికే ఆయనగారు ఎప్రకోటలో ప్రవేశించి అక్కడి ప్రైవేట్ సమావేశ మందిరాన్ని త విడిగా చేసుకున్నాడు. రాబు తన నివాసంలోకి వెళ్లగానే సోల్లోచీ బయట నిలబడ్డారు. మహో ఘనత వహించిన మొగల్ పాదుపా వారు తన కోటలోనే గృహ నిర్వంధం పాలయ్యారు. (మొక్కుబడి విచారణ తతంగంలో ‘ష్టైదీ’ నేరం నిర్మాంచి దేశ బహిష్మారం విధించి రంగున్ ప్రవాసానికి గెంటియ్యటమే తరువాయి.)

మరునాడు (సెప్టెంబరు 21) రజబ్ అలీ, ఇలాహీ బక్కలు ఇంకో పెద్ద కబురు వెసానుకొచ్చారు. మొన్నుటిదిరాకా సైనిక కమాండర్సుగా ఉన్న రాజ కుమారులు మీర్జామొగల్, మీర్జా షైర్ సుల్తాన్, మీర్జా అబుబకర్లు ముగ్గురూ హజుమాయున్ సమాధుల దగ్గరే దాక్కని ఉన్నారట. వాళ్ల పేరు చెప్పానే హాధున్కు ఒళ్లు తెలియని కోపం వచ్చింది. కోటలో ఎంతో మంది బ్రటీష్ మహిళలను, పిల్లలను నిప్పారణంగా ఊచకోత కోయించింది ఆ వెధవలే కదూ ? వాళ్లనంత తేలిగు వదిలేస్తే ఎలా ? వెంటనే జనరల్ విల్సన్కి చెప్పి అనుమతి తీసుకుని హాధున్ బుసలు కొడుతూ బయలుదేరాడు. ఈసారి 50 మందిని కాదు వంద మంది సైనికులను వెంటిసుకు వెళ్లాడు. కరటక దమనకుల్లాంటి రజబ్ అలీ, ఇలాహీ బక్కలూ తమాపా చూడటానికి వారి వెంట పడ్డారు.

హాధున్ ఎకావికి సమాధుల ఆవరణకు వెళ్లాడు. ముగ్గురు మీర్జాలూ లోపలే ఉన్నారు. హాధున్ నేరుగా వారి దగ్గరికి వెళ్లి వారిని బంధించినా అప్పుకోగల స్థితిలో వారు లేరు. కానీ ‘మహాపీరుడు’ హాధున్కి భైర్వం చాలలేదు. లోపల ఎంతమంది ఉన్నారో, ఎక్కడ నక్కారో, వారి చేతుల్లో ఏ ఆయిధాలున్నాయో ఎవరికెరుక ? లోనికెళితే ఏమువుతుందో !! ఆ భయంతోటే కిందటిరోజు రాజును పట్టు కోచ్చేయినపుటీలాగే ఈసారి శూరాగేసరుడైన

దొరగారు నూరుగురు సాయుధ సైనికులు వెంట ఉన్న భైర్వం చెయ్యులేక గేటు బయటే అగి, రాజ కుమారులకు కబురు చేశాడు.

“ప్రాణాలకు భయం లేదని నిన్న మా తండ్రికి ఇచ్చినట్టే మాకూ హామీ ఇస్తే లొంగిపోతాం” అని ముగ్గురబ్బాయిలు షరతు పెట్టారు. “నాకు ఆ అధికారం లేదు. మా జనరల్ విల్సన్ గారి అనుమతి లేకుండా నేనేమీ చెప్పలేను. మీరు బేషరతుగా లొంగిపోయి తరవాత ఆయనను ప్రార్థించండి. మీ మనవి తప్పక అలికిస్తాడు” అన్నాడు హాధున్. దానిపై రాజకుమారులు తర్వాన భర్తన చేశారు. “ఎప్పటిక్కొన్నా చావాల్సిన వాళ్లమే. లొంగిపోవట మెందుకు ? కత్తి పట్టి చావో రేవో ఇక్కడ తేల్పుకుండాం” అన్నారు ఉడుకు రక్తపు అనుయాయులు. మీర్జా గుంటసక్క మీర్జా ఇలాహీ అడ్డుపడి, తండ్రికి చేసినట్టే కొడుకులకూ దుర్భేధ చేశాడు. హాధున్కి మిమ్మల్ని చంపే అధికారం లేదు. ఏదైనా జనరల్ విల్సనే చేయాలి. మీరు వెళ్లి ఆయనను వేడుకుంటే మీ తండ్రిని లాగే మిమ్మల్ని కనికరించగలడు. గొడవ చేస్తే హాధున్ మిమ్మల్ని ఇప్పుడే చంపేస్తాడు. ఇక మీ ఇష్టం - అన్నాడు. అతడి మాయలో వడి ముగ్గురు కుప్రాశ్చల్లా అనుచరులకు వీడ్చేలు పలికి గేటు బయట హాధున్కు లొంగిపోయారు.

హాధున్ వాళ్లను చూడగానే గుడ్డిర చేశాడు. కాని ఏమీ మాటల్లదేదు. నాలుగు చక్కాల గుర్రపు బండిలో వారిని ఎక్కించాడు. ముందూ వెనకా ఆశ్విక దళం వారి వహరాలో ‘ఊరేగింపు’ కదిలింది. ధిల్లీ ఇంకా మైలు దూరం ఉండనగా హాధున్ బండిని ఆపించి, రాజకుమారులను దిగుమన్నాడు. దిగారు. ఒంటి మీద బట్టలు తీసేయమన్నాడు. తీశారు. ఒట్టి చెడ్డీలతో నిలబడ్డారు. చంపే అధికారం లేదు కనక తమను అర్థనగ్గుంగా నడిపించి, జనం ముందు వ్యమానిస్తాడు కాబోలని వాళ్లు అనుకున్నారు. కాని కాదు. వారిని ఆస్తితిలో చూస్తూనే హాధున్ పిచ్చెత్తినట్లు రెచ్చిపోయాడు. దగ్గరున్న సైనికుడి చేతిలోని తుపాకి గుంజాకుని ముగ్గురు రాజ కుమారులనూ చుట్టూ జనం నిర్మాంతపోయి చూస్తూడగా టపటపా కాల్చాడు. వాళ్ల నేల కూలి నెత్తుబి మంగులో గిలగిల కొట్టుకుని మరణించారు.

అక్కడితో ఆగితే దొరగారి గొప్పేముంది ? చెచిపడి ఉన్న ముగ్గురబ్బాయిలు తలలూ

కోయించాడు. పాలెన్కి తీసుకుపోయి పడ్డటంలో పెట్టించి బట్ట కప్పి జాగ్రత్తగా బహదూర్ పోకు బహుకరించాడు. ‘మేము నజరానా ఇప్పులేదని కదా నువ్వు తిరుగుబాటుదార్లతో చేతులు కలిపావు. ఇదిగో నీ నజరానా, తీసుకో’ అంటూ.

నాటింపు నయం

పెనం మీదనుంచి పొయ్యెలో పడ్డటి యింది ధిలీ పొరుల పరిస్థితి. తిరుగుబాటు దారుల చేతిలో సగరం ఉన్న నాలుగు నెలటూ వారు నానా అవస్థలు వడ్డారు. ముఖ్యంగా - జూలాంబుల్లా తిరిగే రాజకుమారులకు సదమంత్రపు అధికారం వచ్చాక వారిని పెట్టిన ఆరట్లు అన్నే ఇస్తే కావు. పట్టపగ్గాల్చేకుండా సాగిన పగలి దోషించి, లూటీలు, భూసాలతో విసిగి వేసారి, ఈ పైతాన్లు పోయి మీర్జా తెల్లవాళ్లు వచ్చినా మంచిదేని పురప్రమఖులు అనుకున్నారు. తిరగొచ్చిన తెల్లదోరల ప్రతాపాన్ని చూశక పోయినవాళ్లే లక్ష రెట్లు నయమని వాళ్లకు అర్థమైంది.

తిరుగుబాటుదారులు తప్ప దుకాణాలు లూటీలు చేసివారు కాదు. యూరోపియన్లను దాచి పుచ్చారన్న అనుమానం వస్తేతప్ప ఎవరి ఇష్టమీదా పడేవారు కాదు. తమకు ఆగ్రహం కలిగిస్తే తప్ప ఎవరినీ చంపేవారు కాదు. తమ జోలికి రానంతపరకూ సాధారణంగా ఎవరి జోలికి వేళ్లేవారు కాదు. సామాన్య ప్రజా జీవనానికి వారివల్ల అంతో మేలే తప్ప కీడు వాటిలేదు.

నాగరికులు, దయాశువులు, పాపులను క్రీమించే క్రీస్తుభక్తులు అయిన దొరల తీరు వేరు. వారి దృష్టిలో తెల్లవాడు కాని ప్రతివాడు తిరుగుబాటుదారుడే. నేటివ్ జనులందరూ కుటుంబాలే. పిచ్చిక్కుల్లా చంపాల్చిన వారే. ఇంత ఫునమైన న్యాయదీణ్ణు ధురీణులైన దొరవార్లు 1857 సెప్టెంబర్ 21న నగరం మళ్లీ తమ వశం కాగనే ఏమి చేసింది కళ్లారూ చూసిన ఒకానోక అంగ్సీయుడి మాటల్లో చదవండి.

All the city people found within the walls when our troops entered were bayoneted on the spot; and the number

was considerable, as you may suppose, when I tell you that in some houses forty or fifty persons were hiding. These were not mutineers but residents of the city, who trusted to our well-known mild rule for pardon. I am glad to say they were disappointed."

[Martin Montgomery, *The Indian Empire*, Vol.II, P.449]

(మన నేనలు ప్రవేశించినప్పుడు నగరంలోవల కనిపించిన వురజనులందరినీ అక్కడికక్కడే జాయినెట్లతో పొడిచి చంపేశారు. కొన్ని ఇళ్లలో నలభై యాభై మంది దాకా దాక్కుని ఉన్నారుంటే చచ్చిన వారి సంఖ్య చాలా ఎక్కువ అని మీకి అర్థమవుతుంది. వీళ్లంతా తిరుగుబాటుదారులు కాదు. నగరంలో నివసించేవారు. మన బెదార్యం తెలుసు కనుక తమను క్షమిస్తామని వాళ్లనుకున్నారు. ఆ ఆశ నిరాశ అయిందని చెప్పదానికి నేను సంతోషిస్తున్నాను)

ఈ దొరగారు ధిల్లీ ఇరుకు సందుల్లో తిరగడమే మానుకున్నారట. ఎందుకంటే కిందటిలోజు ఇరవై మంది సైనికుల్ని వెంటిసుకుని గస్తి తిరుగుతూంటే ఒకచోట వధ్యాలుగు మంది మహిళల శవాలు కానవచ్చాయట. తెల్లవాళ్ల బారిన ఎక్కడ పడతారోనన్న భయంతో భర్తలే వాళ్ల మెడకాయలు కోసేసి తామూ ప్రాణాలు తీసుకున్నారట. ఆ ధృశ్యం చూసి దొరవారికి కడుపులో దివందట.

"మన జోకి ఏనాడూ రాకుండా తమ బతుకులు తాము ప్రశాంతంగా బతుకుతున్న వారిని... తమ జాతి వారి చేతుల్లో కిందటిలోజు వరకూ దోషించి, అఘాయత్తాలకు గురి అయిన అభాగ్యాలను మనవాళ్లు బాయినెట్లతో పొడిచి, ఈటెలను గుచ్ఛి, తుపొకులు పేరిగి చంపేశారు" అన్నాడు ఇంగ్లీషు చరిత్రకారుడు *Kaye*. బ్రిటిష్ చరిత్రకారుల గ్రంథాలు, హిందూ, ముస్లిం ప్రత్యుత్త సౌక్రల జ్ఞాపకాలు, ఇతర ఆధారాలు పరిశీలించి *Khwaja Hasan Nizami* 1922 లో వెలువరించిన *The Agony of Delhi* గ్రంథంలో నాటి ఫోరకలిని విపులంగా విపరించాడు. అందులోని విషయాలు మచ్చుకు కొన్ని:

సెప్టెంబర్ 14న బ్రిటిష్ సైన్యం ధిల్లీ నగరంలో చౌరిడినప్పుడే ఉరొదిలి పొమ్మని

జనాన్ని పెచ్చరినిచారు. జామా ముసీదు తెల్లవాళ్ల వశమైందని తెలిశాక చాలా కుటుంబాలు పరారైనా, ఎన్నో వేల కుటుంబిలు నగరంలోనే ఉండిపోయాయి. కర్నల్ బర్న్ నగరానికి మిలిటరీ గవర్నరుగా వచ్చాడు. ఇంకా నగరంలో ఉండిపోయిన వాళ్లువరస్తుది గాలించి, ఇంట్లోని నగా నిట్టాతో సహ వారిని తన ఎదుట హజరుపెట్టుమని అతడు సైనికులను పురమాయినిచాడు. వాళ్లేమా ఇళ్ల మీద పడి సోదాలు చేసి, విలువైన వస్తువుల్లి జేబులో వేసేసుకుని, సామాన్లన్నీ నెత్తిన పెల్లించి దొర దగ్గరికి వట్టికాళ్లతో నడపించేవారు. వీధిలో పరపురుషుల ఎదుట పడటం అలవాటు లేక, అవమానాన్ని భరించలేక, ఎందలో అంత దూరం నడవలేక ఎందరో కుటీన స్త్రీలు సామ్మసిట్టేవారు, సైనికులు కనికరం లేకుండా వారిని తిడుతూ, కొడుతూ ఊడ్చుకెళ్లేవారు. బర్న్ దొర వారి నెత్తిమీద మాటలు తనిటి చేసి, కొంచెం అధికు చేసేవైన్ని లాగేసుకుని వారిని లాహోర్ గేటుకు పంచి, నగరం నుంచి గెంచించేవాడు. నిలవ నీడలేక, చేతిలో కాణ్ లేకుండా కట్టబుట్టలతో ఎటుపోవాలో తెలియక, దారిలో దొంగల బాధపడలేక అకలి దఘ్వలను తాళలేక, పరుపుగల కుటుంబీకులు పడిన యమయాతన చెప్పనటి కాదు.

ఏనాడూ పరదా వీడి ఎరుగని గొప్పించి ఇల్లాల్లు ఎందరో - తమ మాన మర్యాదలకు ఎక్కడ భంగం వాటిల్లతుందోనన్న భయంతో - తెల్లవాళ్ల రాకముందే పెరట్లోని జావిలో దూకి ప్రాణాలు తీసుకున్నారు. అలా ఎంతోమంది చేయటంతో బావులు మృతదేహాలతో నిండిపోయాయి. "శవాల మీద పడటం వల్ల ప్రాణం దక్కిన వారిని వందల సంఖ్యలో మేము బయటికి తీశాం. మమ్మల్ని చూడగానే వాళ్ల భయంతో, రోషంతో పడికపోతూ, మేము కుల స్త్రీలం. పరాయి వాళ్ల తాకడాన్ని మేము సహించలేం. దయచేసి మమ్మల్ని కాల్చేయ్యండి అని దయనీయంగా ప్రార్థించారు" అని ఒక సైనికుడు చెప్పాడు.

ఎందరో కపులు, కళాకారులు, ప్రసిద్ధ వ్యక్తులు, పుర ప్రముఖులు నివసించే కచ్చాచలాన్ ప్రాంతం మిగతా వాదీకంటే ఎక్కువ సష్టపోయింది. అక్కడి నవాబ్ పంపేర్ ఇంగ్రీభాన్ ఇంట్లోకి ఒక తెల్ల సైనికుడు చౌరబడి, స్త్రీలుండే గదుల్లోకి వెళ్లి అఘాయత్తాలు చేయబోతూంటే భాన్ కుమారుడు అడ్డుకుని ఆ

సైనికుడిని గాయపరిచాడు. కమాండింగ్ ఆఫీసరుకు ఆ వైనం తెలియగానే భగ్గుమని ఆ ప్రాంతంలో ఉండే వాళ్లనీ ఒక్కర్నీ వదల కుండా చంపండి లేదా బంధించి తెండి అని ఉత్తర్వు వేశాడు. సైనికులు మిదతల దండులా విరుచుకుపడి ఇళ్లల్లో కనిపించిన హారిని కనిపించినట్టు క్రూరంగా నరికేశారు. మరి వారు దయకలిగి బంధించి తీసుకుపోయన వారో ? నది ఒడ్డుకు తీసుకుపోయి అందరినీ కాల్చేయుమని పెద్ద దొర ఆజ్ఞవేశాడు. క్షణం జాగు సేయకుండా ఉత్తర్వు అమలు జరిగింది. పెద రెక్కలు విరిచికట్టి నది ఒడ్డున కాల్చి చంపిన వారిలో నువ్వనిధ్ పర్మియన్ విద్యాంసుడు హూలానా షహబాయి, కాలిగ్రేఫీ కళలో కొమ్ములు తిరిగిన సయ్యద్ ముహమ్మద్ మిర్ పండకస్తి లాంటివారు ఉన్నారు. ఒక్క షహబాయి కుటుంబంలోనే 21 మందిని కాల్చేశారంటే మొత్తం వాడలో ఎంత మందిని పొట్టున పెట్టుకుని ఉంటారో ఊహించవచ్చు.

అలా బ్రిటిష్ వారి బారిన పెద్ద ప్రముఖుల్లో ఉర్కు మహాకవి గాలిబ్ ఒకడు. మిగతా వారితోబాటు ఆయనా అరెస్ట్ య్యాడు. కాసేపట్లో తుపాకీ గుండుకు గురికావలిసిన వాడే. కాని వెంట్లుక వాసిలో బయటపడ్డాడు. ఆనాడు తన కళముందు జరిగిన ఫోర్ కలిని గాలిబ్ ఇలా పర్మించాడు.

"పైన్యం నగరంలోకి వస్తూనే కనపడిన వారినల్లా కాల్చేశారు. అన్నటన్నీ దోచు కున్నారు." నా ముందు ఒక్క రక్త సముద్రం సంది. ఇంకా ఏమి చూదాల్చి వస్తుందో దేవనికెరుక. నా స్నేహితులు వేల మంది మరణించారు. బాధ చెప్పుకుండామన్నా ఎవరూ లేరు. నేను కస్టమ్మాన్నే కస్టమ్మి బోట్లు విదుపటానికి ఎవరూ లేరు. ఎంత మందిని చంపారో, ఎందరిని ఉరితీశారో దేవుడికే తెలుసు."

'మియా మహమ్మద్ అమీద్ పంజకుష్, పూర్వీ ఇమాం బిక్ నభాయి లాంటి జగద్విభ్యాత విద్యాంసులను కూడా కచ్చాచలాన్లో నివసించే 1400 మందితో బాటు రాజీభాట్ గేటు దగ్గరికి తీసుకుపోయి అందరినీ కాల్చేసి, శవాలను యమునా నదిలోకి తోశారు. ప్రీలయలే పిల్లలతో సహ బావిలో దూకి ప్రాణాలు తీసుకున్నారు. కచ్చాచలాన్లోని బావులన్నీ శవాలతో నిండి పోయాయి. నా కలం ఇంతకు మించి

రాయేదు' అని *Dastan-i-Ghadar* లో
Zahir Delhi రాశదు.

వెళ్తుం 1600 మంది పౌరులను చంపామని బ్రిటిష్ వారు చెప్పుకున్నారు. వాస్తవంగా మృతుల సంఖ్య దానికి చాలా రెట్లు ఉంటుంది. ఆ రోజుల్లో తమకు ధీర్భీ వీధుల్లో ఎక్కడ చూసినా వీసుగుల పోగులు కనిపించేవని, కుళ్లిన శవాలను కుక్కలు, రాబందులు వీసుత్తింటున్న దృశ్యాలు ఎక్కడపడితే అక్కడ దర్శనమిచేవని లార్డ్ రాబర్ట్ తన గ్రంథంలో పేర్కొన్నది అక్కర సత్యం. అఖరికి జబ్బుతో మంచానపడ్డ వారిని, గాయపడి చికిత్స పొందుతున్న వారిని కూడా వదలకుండా తెల్ల సైనికులు పిట్టల్లు కాల్చి చంపారు. వారిలో సగం మందికి పైగా నిస్పహాయులైన ట్రీలే. పిల్లల సంఖ్య కూడా చాలా ఎక్కువే.

తెల్ల సైన్యం విరుచుకుపడ్డ రెండోరోజు (నిష్టోంబరు 21న) ధీర్భీ నగరం గ్రిఫీత్స్ కి ఇలా కనపడింది:

"వీధులు నిర్మానుష్టంగా, నిశ్శబ్దంగా ఉన్నాయి. ఏదో మహాప్రదవానికి గురిఅయిన మృత నగరంలా తోచిందది. కొద్ది రోజుల కింది వరకూ అక్కడ వేల జనం నివసించే వారంటే నమ్మటం కష్టం. ఎక్కడ చూసినా సిపాయిలూ, సామాన్య పౌరుల మృతదేహాలు కుపులుగా కనిపించాయి."

[G.J. Griffiths, *Siege of Delhi*, P.199]

ధీర్భీ ఏజనీ పరిధిలో ఏదు సంస్థానాలున్నాయి. వారిలో జాజ్లర్ సంస్థానం సమాబు కష్టకాలంలో సర్ ధియోఫలన్ మెట్కాఫ్ దొరవారికి ఆశ్రయం ఇవ్వలేదట. పైగా బహుదూర్పాకు ఉత్తరాలు రాసేవాడట. అలాగే మిస్టర్ మండెరో అనే జడ్డి గారిని తిరుగుబాటుదార్లు చంపుతూంటే బుల్వగ్డ్ రాజు రక్కించలేదట. ఘర్కునగర్ నవాబుకూ బథ్టార్నాపూతో సంబంధం ఉన్నట్టు దొరలకు అనుమానం తోచిందట. ఇంకేం? తెల్ల సైనికులు హాటాహాబిన వెళ్లి ముగ్గురు 'ద్రోహులను' బంధించి కోటలో చీకటి కొట్లో వేశారు. వారికి ఒత్తి పోతు కుక్కు లేదని, తక్కణ ఉరితీయాల్చిందని మిలిటరీ కోర్సు తక్కణ న్యాయం చెప్పింది. వెంటనే సిటీ గెట్టు మూనేశారు. గుర్రాల దండు వాళ్లు కోటకు వరుగెత్తి ముగ్గురు ప్రభువులనూ కట్టేసి గుర్బండి ఎక్కించి ఉరేగింపుగా తీసుకెళ్లారు.

మిలిటరీ బ్యాండు వచ్చి ఆనందంగా వేళ్లతాళాలూ వోగిస్తుండగా ముగ్గురినీ ఉరితీశారు.

బ్రిటిష్ ఉరికంబానికి ప్రభువులు, ప్రజలు అన్న తారతమ్యం లేదు. ఉనురు తీయదానికి పెద్ద కారణం కూడా దానికి అక్కర్దేదు. నగర పాలనకు మిలిటరీ గవర్నరు లాగే నేరాల విచారణకు మిలిటరీ కమిషనను ఏర్పుచారు. ప్రాణాలు తియ్యటానికి దానికి సర్వాధికారాలు ఇచ్చారు. కమిషను సభ్యులపెరు దయతలిచే మూడీలో లేరు. అభియోగం వచ్చిందే తడవుగా నేరం నిర్ధారించేవారు. నేర నిర్ధారణ అయిందే తడవుగా ఉరితిక్క వేసేవారు. బహుదూర్పాకు బంధువులు ఐతే చాలు; అతడి కొలువులో పనిచేసినా సరే; తిరుగుబాటులో పాల్గొన్నట్టు లేశమంత అనుమానం కలిగిందా ఉరితాడు మెదలో పడిందన్నమాటే. తిరుగుబాటులో ఎలాంటి ప్రమేయం లేనివాళ్లను కూడా అమాపంగా ఉరికంబం ఎక్కించారు. ఒడ్డు పొండగూ ఉండి కాస్త నదరుగా కనిపిస్తే చాలు వాడు తిరగబడ్డ సైనికుడే కావాచ్చని నందేపాంచి, ఎందుకైనా మంచిదని ఉరితీసేవారు. తిరుగుబాటుదారులు మెట్కాఫ్ దొర వెంటపడి తరుముతూంటే అడ్డం రాలేదన్న నెపంతో అట్టేరీ గెట్టు దగ్గర చెప్పులు కుట్టేవాళ్లను ఉరితిక్క వేసే తియటం దొరల మార్కు న్యాయానికి ముచ్చుతునక. ఇదిగాక బ్రిటిష్ పారికి ఉపుందించే తోతులు తమకు గిట్టిని వారిపై కష్ట తీర్చుకునేందుకు 'తిరుగుబాటు' ముద్రవేసి నిరవరాధులను చంచించిన ఫుటసలు కొల్లలు. ఉరొదిలి పొరిపోయిన వారిని కూడా గాలించి, వట్టిపేసి, వట్టిపుణ్ణానికి ఉరితాడు తగిలించిన కేసులకు లెక్కలేదు. ధీర్భీ దాకా తీసుకుపచ్చేందుకు ఒపిక లేకపోతే పట్టుకున్న చోటే ఏ చెట్టుకొమ్మకో ఉరితీసి చేతులు దులుపుకునేవారు. ఆ కాలంలో ఎంత దూరం పోయినా బాటకు ఇరువైపులా వందలాది మృతదేహాలు చెట్లకు వేలాడుతూ కనిపించేవి.

చాందిని చౌక్ పోలీసు స్టేషను ఎదుట అప్పుట్లో ఒక చెరువు ఉండేది. దానికి మూడువైపులా ఉరికంబాలను పెట్టి రోజు ఎంతోమందిని లెక్క పత్రం లేకుండా హతమార్చారు. చంపడమే ఘాతుకమైతే చంపేందుకు అనుసరించిన పడ్డతి ఇంకా హేయవేనది. ఉరికంబాల ఎదుట

ముద్దాయిలను లైనులో నిలబెట్టేవారు. ఒక బ్యాచివారు గిలిగిలలాడుతూ కాళ్లూ చేతులూ కొట్టుకొంటూ బలవన్నరణం పాలవుతూంటే మిగతా వారు చూస్తూ మరికానేపట్ల తమకూ పట్టబోయే గతిని తలచుకుంటూ భయంతో గజగజ పటీకేవారు. గుండెలవిసి వారు చేసే ఆక్రమంలను తెల్లవారు ఆనందంగా అలకించేవారు. ఒక్కసారి స్పృష్ట ఎపెక్క కోసం షైటీల ముసలి తల్లులను పట్టుకొచ్చి ఉరికంబం ముందు కూచేబెట్టేవారు. బిడ్డల చావు కళ్ల చూడలేక వాళ్ల గుండెలు పగిలేలా ఆక్రోశిస్తూంటే పగలబడి నవ్వేవారు.

నగరం నడి బొడ్డున ఉరికంబాలు నెలకొల్పిన ప్రాంతంలో ఓ దుకాణం ఉండేది. ఉత్సాహవంతుడైన దుకాణదారు ఉరితీతలను సుఖంగా తిలకించబానికి వీలుగా పందిరి వేయించి, కుర్చీలు అమర్చి, వాటిని అదైకిచేవాడు. ఇంగ్లీషు దొరబాబులు వాటిలో చేరగిలి నరదాగా సిగార్లు వెలిగించి పొగవదులుతూ సాటి మానవుల చావుకేకలను కర్ఫ్పేయంగా ఆలకించేవారు. వారికి తోడుగా దొరసానులూ వచ్చి కూచునేవాళ్లు. చావుల దృశ్యాలు చూడలేని దొరసానమ్మలు ముఖానికి హట్ అడ్డువేసుకుని కళ్లు మూని శబ్దాలు మాత్రం వింటుండేవాళ్లు.

ధీర్భీ నగరాన్ని మూడురోజులపాటు యథేచ్చగా లూటి చేయడానికి కుంపిటి సర్వారు వారు తమ సైనికులకు ఉదారంగా అనుమతించారు. వచ్చిన అవకాశాన్ని వారు పూర్తిగా వాడుకుని బోలెదు లాభపడ్డారు. గురుతులు తారు పొండగు ఉరితాడు దారుణ హత్యకు ప్రతీకారంగా ఖాల్సా ఒకసాధు ధీర్భీని నాశనం చేస్తుందన్న జోస్యాన్ని సిక్కు సైనికులకు వనిగట్టుకుని గుర్తుచేశారు. లూటిలకు, ఖూనీలకు ముతావేశపు ముసుగు దొరకటంతో వాళ్లు ఇంకా రెచ్చిపోయి సామాన్య ముస్లిం ప్రజానీకంపై రాక్షసంగా విరుచుకుపడ్డారు. వారికి గూర్చాలు తోడు, దొంగతనాలు, దోషిపిడులు కుల వృత్తి అయిన కుటుంబాల నుంచి వచ్చిన సిపాయిలూ కంపెనీ కొలువులో ఎందరో ఉన్నారు. వారు ఇల్లు చూస్తే సామ్య ఎక్కడ దాచింది ఇల్లే చెప్పగలరు. గోదను తడిమి రపస్స నిధుల జాడలు తీయగలరు. నేలమార్చిగలోనే, రపస్స అరల్లోనే విలువైన

ನಗಾನಟ್ರಾ ದಾಚಿನಟ್ಟು ಅನುಮಾನಂ ತೋಚಗಾನೆ ಗಡ್ಡ
ವಲುಗುತ್ತೇ ಅಕ್ಕದ ತವ್ಯ ಅಂದಿಂದಂತೂ
ದೋಚುಕುನೇವಾಳ್ಳ. ಇಲಾ ಸೈನಿಕಲು ಇಳ್ಳ ಮೀದ ಪಡಿ
ಸರ್ವಸ್ವಂ ಕೊಲ್ಲಗೊಟ್ಟಾರು. ಗುಪ್ತ ನಿಧುಲು
ದೊರುಕುತ್ತಾಯೇಮಾನನಿ ಗಮಲ ಗಮ್ಮಲು, ಗೋಡಲು
ತವ್ಯಾಪ್ತಿಸಾರು. ಸೋಮನಾಥನು ಕೊಲ್ಲಗೊಟ್ಟಿನ ಗಜನೀ
ಮಹಾಮೃದ್ಂ ಘನತನು ಗುರ್ತುಚೇಸುಕುನಿ ಹಿಂದೂ
ದೇವಾಲಯಾಲ ವಿಗ್ರಹಳನು ಪೆಕಲಿಂಚಿ,
ಗರ್ಭಗುದುಲು ತವ್ಯ ಕಂಟವಡ್ಡ ವಿಲುವೈನ
ವಸ್ತುವನಲ್ಲಾ ದೋಚುಕುನ್ನಾರು. ಮೂಡು ರೋಜಾಲ
ಲೂಟಿಲ್ಲೋ ಸೇಕರಿಂಬಿನ ವಸ್ತು ಸಾಮಗ್ರಿನಿ ವೇಲಂ
ವೇನಿ ವಳಿನ ಸಾಮ್ಯನು ಸೈನಿಕಲಕು ಪಂಚಿ
ಪೆಟ್ಟಂತಾನಿಕಿ 'ಪ್ರೈಜ್ ಏಜನ್ಸೀ'ನಿ ದೊರತನಮೇ
ದಯತ್ವೇ ವಿರೂರಚಿನಿದಿ. ಅಯಿನಾ ದಾನಿದಾಕಾ
ಪೋಕುಂಡಾ ಸೈನಿಕಲು ನೆಕೆಸ್ಟಿನದೆ ಚಾಲಾ ಎತ್ತರ್ವ.

ఇక్క కూల్చి, ఆస్తులు దోచి, జనాన్ని
వీక్కుతినటంతో నవ నాగరిక దొరల
సుకుమార హృదయాలు శాంతించేదు.
మొత్తం నగరాన్ని ధ్వంసం చేసి జనావాసానికి
పనికిరాకుండా పాడుపెట్టాలని ఒక దశలో
ఆలోచించారు. జామా మసీదును చర్చిగా
మార్చి, వీరమరణం చెందిన బ్రిటిష్ సైనికుల
పేర్లు దాని గోడలపై చెక్కించి ఇంగ్లషు వారి
దిగ్విజయానికి శాశ్వత చిప్పుంగా ప్రపంచానికి
చూపించాలని కూడా బర్నో దొర తలపెట్టాడు.
సర్ లారెన్స్ ఒప్పుకోకపోవటంతో అర్థప్రపంచ
శాత్మా మసీదుకు ముఖ్య తప్పింది.

"After the seige was over, the outrages committed by our army are simply heartrending. A wholesale vengeance is being taken without distinction of friend or foe. As regards the looting, we have indeed surpassed Nadir Shah!" (ముట్టడి అనంతరం మన సైన్యం చేసున్న అఫూయిత్యాలు హృదయ విదారక మైనవి. మిత్రుడా, శత్రువా అన్న తేడా లేకుండా మూకుమ్మడిన ప్రతీకారం తీర్చు కుంటున్నారు. లూటీల విషయంలో మనం నాదిర్స్సి మించిపోయాం) అని బెంగాల్ గవర్నర్ లార్డ్ ఎల్ఫిన్స్టోన్ పంజాబు కమిషనర్ నర లారెన్స్ కు రాసిన జాబు, రెణ్ణెల్లు నిరాఫూటంగా సాగిన సైనిక దురాగతాలకు తిరుగులేని రుజువు.

राष्ट्रीय आर्य बुद्धिजीवी एवं विद्वत् सम्मेलन में
पधारने वाले प्रतिनिधियों की सेवा में

दिल्ली और उत्तर भारत तथा अन्य प्रांतों से हैदराबाद सम्लेन में पधारने वाले महानुभावों से निवेदन है कि नई दिल्ली रेल्वे स्टेशन से

1) 31 जनवरी, 2017 के दिन तेलंगाना एक्सप्रेस, सायंकाल 5.25 पर निकलती है जो दूसरे दिन 7.25 बजे तक हैदराबाद पहुँचती है। हैदराबाद स्टेशन पर उतरना है। वहाँ से आर्य समाज बड़ी चौड़ी सुल्तान बाजार 2 किलोमीटर दूर है। समाज के नजदीक आवास की व्यवस्था की गई है।

2) 1 फरवरी, 2017 के दिन प्रातः 7.00 पर हजरत निजामुद्दीन स्टेशन से आन्ध्र प्रदेश सम्पर्क क्रांति एक्सप्रेस निकल कर 2 फरवरी, 2017 को प्रातः 9.50 पर कांचीगुड़ा रेलवे स्टेशन (हैदराबाद) पहुँचती है। इससे आने वाले यात्री कांचीगुड़ा रेलवे स्टेशन पर ही उतरें। आधा फर्लांग की दूरी पर ही विशेष लोगों की आवास की व्यवस्था है। अन्य के लिए आर्य समाज के आस-पास आवास की व्यवस्था की गई है। कांचीगुड़ा रेलवे स्टेशन आर्य समाज से एक किलोमीटर दूर पर है।

ऊपर की ट्रेनें सुविधाजनक रहेंगी । अन्य ट्रेनों में बंगलौर, सुविधा
और कोंगू एक्सप्रेस है । मेरा नम्बर है - 09849560691 और ईमेल का पता
निम्न लिखित है । Email : acharyavithal@gmail.com,
aryapratinidhisabhaaptelangana@gmail.com

3) सम्मेलन का स्थान : वैदिक आश्रम कन्या गुरुकुल, उमानगर, कुन्दनबाग, बेगमपेट, हैदराबाद है। यह स्थान मुख्यमंत्री आवास के नज़दीक है। जो व्यक्ति सीधे समारोह स्थल पहुँचना चाहेंगे वे बेगमपेट रेलवे स्टेशन पर उतर सकते हैं।

4) आवास का स्थान : नरेन्द्र भवन (राजमोहल्ला, काचीगुड़ा क्रासरोड़), तथा नरेन्द्र भवन के आसपास ही अन्य भवनों तथा होटल्स (Lodge) में आवास की व्यवस्था की गई है। आवास और समारोह स्थल में १० किलोमीटर का फासला है। आवास स्थान से समारोह स्थल जाने के लिए प्रतिदिन निश्चित समयानुसार बसों का इंतेजाम किया गया है। आगंतुक महानुभाव ऊपर लिखित सूचनाओं पर विशेष रूप से ध्यान दे।

- प्रो. विठ्ठलराव आर्य मंत्री सार्वदेशिक सभा

स्मरण प्रभात कुमार रौय

पर्यावरण रक्षा की सीख

महाकवि भवानी प्रसाद मिश्र के पुत्र अनुपम मिश्र ने पर्यावरण संरक्षण ऋषि के रूप में

भारत की धरा
पर
अपनी
अमिट
छाप
छोड़ी

और गाँधीवादी भवानी प्रसाद मिश्र की कविताओं का वह स्वयं एक जीवंत उदाहरण बनकर जिए। वर्धा में जन्मे अनुपम मिश्र के जीवनकाल के प्रत्येक कार्य, वाणी और लेखन में भारतीय ऋषि परंपरा के मंत्र साकार होते दिखाई देते थे। ६९ वर्ष की आयु में तकरीबन एक वर्ष लंबी अस्वस्थता के पश्चात् पर्यावरण की भारतीय चिन्तन परम्परा के सशक्त हस्ताक्षर और प्रख्यात पुरोधा अनुपम मिश्र अखिरकार इस नश्वर संसार को सदैव के लिए छोड़ कर चले गए। अनुपम मिश्र मेरी पहली मुलाकात वर्ष १९६८ में समाजवादी युवजन सभा की एक बड़ी बैठक में भोपाल में हुई थी। विद्यार्थी जीवन काल में अनुपम मिश्र मध्यप्रदेश के एक प्रखर और प्रबल लोहियावादी छात्र नेता रहे थे। डॉ. रामनोहर लोहिया की मृत्यु के पश्चात अनुपम मिश्र की निकटता लोकनायक जयप्रकाश नारायण के साथ बढ़ी। जयप्रकाश नारायण के प्रमुख अनुयाई के तौर पर चम्बल घाटियों में माधो सिंह और मोहर सिंह के डाकू गिरोहों का आत्म समर्पण करने में अनुपम मिश्र ने विशिष्ट भूमिका निभाई थी। राष्ट्रव्यापी जे.पी. ऑंदोलन में सक्रीय भागीदारी अंजाम दी और आपातकाल में १९ महिने की जेल यात्रा की। जयप्रकाश नारायण के सानिध्य में गाँधी शांति प्रतिष्ठान से सबन्ध हुए और फिर जीवन पर्यन्त इस प्रतिष्ठान से जुड़े रहे। पर्यावरण की हिफाजत करने में अग्रणी चीपको ऑंदोलन और उसके लीडर चण्डीप्रसाद भट्ट को अनुपम मिश्र का सदैव सक्रीय समर्थन

प्राप्त रहें और नौजवान अनुपम स्वयं एक पेड़ से कई दिनों तक चिपका रहा था। टिहरी बांध विरोधी आंदोलन वह प्रबल समर्थक बनकर देश के पटल पर उभरे। मेघा पाटेकर के नर्मदा बचाव आंदोलन के प्रमुख मार्गदर्शक तौर पर सक्रीय रहे। आजादी दौर में देश भर में पर्यावरण की हिफाजत के लिए संचालित प्रायः सभी आंदोलनों और मुहिमों में अनुपम मिश्र का सक्रीय किरदार और कारकदंगी बनी रही। राजस्थान के सरजमीं पर विकानेर और जेसलमेर सरीखे मरुस्थली इलाकों में प्रायः विलुक्त हो चुके परमपरागत जलसंचयन के भारतीय तौर तरीकों और संरचनाओं को अनुपम मिश्र ने फिर से पुनर्जीवित कर दिखाया था। जल पुरुष राजेन्द्र मिश्र और उनके संगठन तरुण भारत संघ ने अनुपम मिश्र के नक्ष-ए-कदम पर चलकर राजस्थान के कुछ अन्य मरुस्थल क्षेत्रों में कमाल का जल-संरक्षण कर दिखाया है। तरुण भारत संघ के तो तकरीबन ३० वर्षों तक अनुपम मिश्र अध्यक्ष भी रहे थे। बुंदेलखण्ड में सूखे की जबरदस्त मार झेल रहे ग्रामीण वासियों को विलुक्त हुए तालाबों का बड़ा ही अनुखा महत्व समझा गए अनुपम मिश्र। आज भी खरे हैं तालाब सरीखी कालजयी पर्यावरण संरक्षण पुस्तक के रचयता अनुपम मिश्र ने जो कुछ भी कहा और लिखा वस्तुतः उसे ही जीकर दिखा दिया था। अनुपम मिश्र की किताब “आज भी खरे हैं तालाब” हिन्दी भाषा की पुस्तकों की विक्री का इतिहास रच चुकी है और जिसकी तकरीबन १० लाख प्रतीयाँ अभी तक बिक चुकी हैं। देश-विदेश की ५० से अधिक भाषाओं में इस पुस्तक का अनुवाद किया जा चुका है। अनुपम मिश्र ने “आज भी खरे हैं तालाब” की रॉयलटी का एक पैसा भी अपने खाते में कदाचित नहीं रखा और सब कुछ गाँधी शांति प्रतिष्ठान को समर्पित कर दिया था। अनुपम मिश्र की एक अन्य

प्रख्यात पुस्तक की रचना की थी “राजस्थान की रुजत बूंदे”।

पत्रकार प्रभाष जोशी ने कभी अनुपम मिश्र के विषय में लिखा था कि अनुपम मिश्र एक एकदम सच्चे-सरल और बेहद् विनम्र, सदैव प्रसन्नचित रहने वाले व्यक्ति है। यहाँ तक की यह एक खिलखिलाते हुए और अपनी रगरग में इन्सानियत से सराबोर व्यक्तित्व के शब्द है। आज के दौर में बिना कोई मोबाइल लिए और कोई अपना प्राईवेट वाहन लिए बस एक झोले में दो जोड़ी कुर्ते पाजामें के साथ लिए हुए गाँधीपथ का एक विलक्षण पथिक जीवन पर्यन्त भारत के कोने-कोने में पर्यावरण का संरक्षण करने का अमर सदेश देता हुआ आखिरकार चिर निद्रा में सो गया। एक पल जिसकी गती रुकती न थी, किस कदर के मौत के हाथों मजबूर होकर सो गया। अनुपम मिश्र ने अपने चरित्र, व्यक्तित्व, कार्यों और पुस्तकों के द्वारा अपने पीछे एक अत्यंत सशक्त और शानदार विरासत छोड़ गए है। अनुपम मिश्र को आज के दौर का पर्यावरण संरक्षण ऋषि कहकर संबोधित किया जाए तो कदापि अतिश्योक्ति नहीं होगी। दुनिया भर में द्वांसन भोगवादी और भौतिकवादी विकास की अंधी दौड़ में धरती के पर्यावरण को बर्बाद करने पर उतारु हो रहा है। भोगवादी और पूंजवादी संस्कृती ने विश्व में जंगलों का सर्वनाश कर देने का बीड़ा उठा लिया है। ग्लोबल वार्मिंग ने धरापर अपनी दस्तक दे दी है। बड़े-बड़े विशाल ग्लेशियर तेजी के साथ पिघलकर धरती पर विनाश लीला रच रहे हैं। वातावरण में व्याप्त विनाश कारी धुआं और धुंध बड़े भारतीय शहरों की तो जैसे नियती बन चुका है। ऐसे विकासशील दौर में जिस में विनाश लीला लक्षण प्रकट हो रहे ऐसे विकट दौर में अनुपम मिश्र सरीखे पर्यावरण संरक्षण पूरोधा के पैगाम को जिंदा रखने और उसका प्रचार-प्रसार करने की बहुत अधिक अवश्यक समझ। कुमार रौय

आमंत्रण-पत्र

राष्ट्रीय आर्य बुद्धिजीवी एवं विद्वत् सम्मेलन

स्थान : हैदराबाद (तेलंगाना)

दिनांक : 2, 3 व 4 फरवरी, 2017

आपकी सेवा में सूचनार्थी निवेदन है कि आर्य समाज की वर्तमान स्थिति पर गम्भीरता से विचार-विमर्श करने तथा भावी दिशा निर्धारित करने के लिए साक्षीणिक आर्य प्रतिनिधि सभा के तत्वावधान में था आर्य प्रतिनिधि सभा आन्ध्र प्रदेश-तेलंगाना के जौनन्न से आगामी 2 से 4 फरवरी, 2017 तक तेलंगाना की राजधानी हैदराबाद में गश्तीय स्तर का आर्य बुद्धिजीवी एवं विद्वत् सम्मेलन आयोजित किया जा रहा है।

यह सम्मेलन आर्य समाज की वर्तमान परिस्थितियों को दृष्टिगत रखते हुए आयोजित किया जा रहा है और समाज के समस्त प्रदुषण यह अनुभव कर रहे हैं कि आर्य समाज सक्रिय, तेजस्वी और प्रभावशाली कैसे बनें? वर्तमान में राष्ट्रीय व अन्तर्राष्ट्रीय समस्याओं के समाधान हेतु आर्य समाज की दिशा व दृष्टिकोण क्या हो? आर्य समाज के छठे नियम में निर्दिष्ट मुख उद्देश्य के कियान्वयन की क्या योजना बनें? इस तरह अत्यन्त महत्वपूर्ण व ज्यानन्त विषयों पर विचारन करने हेतु यह सम्मेलन आति आवश्यक व समायिक है।

सम्मेलन में विचारणीय विषय अधोलिखित हैं। इन विषयों पर आप अपने गहन विचारों को संक्षेप में लिखित रूप में अवश्य भेज दें या साथ लें आदें।

1. राष्ट्रीय व अन्तर्राष्ट्रीय समस्याओं के समाधान एवं उपायों के सम्बन्ध में आर्य समाज का दृष्टिकोण क्या हो? वर्तमान में आर्य समाज के जीवन को प्रभावित करते वाले राजनीतिक, सामाजिक, आर्थिक एवं धार्मिक विषयों पर क्या कार्यशीली अपनाये ताकि आम जनता के साथ आर्य समाज सीधा गुड़ सके।
2. वर्तमान के समस्त प्रचार माध्यमों यथा प्रिन्ट मीडिया (अखबार व पत्रिकाएँ), इलेक्ट्रॉनिक मीडिया (टी.वी. , रोडियो आदि) के द्वारा वेद, दर्यानन्द व आर्य समाज के सिद्धान्तों के प्रचार-प्रसार की योजना क्या हो?

सिद्धान्तों के गहन विषयों पर विशेष शोध एवं शंका समाधान हेतु विद्वत् समिति की रूपरेखा।

3. सिद्धान्तों के विशेष शोध एवं शंका समाधान हेतु विद्वत् समिति की रूपरेखा।
4. वैदिक धर्म पारिवारिक धर्म कैसे बने विषय पर विशेष वर्चा।
5. आर्य समाजों के वार्षिकोत्सव, सामाजिक सत्संग व अन्य महत्वपूर्ण कार्यक्रमों में उपस्थिति के सम्बन्ध में प्राचारशाली योजना क्या हो?
6. आर्य में तथा सामान्य जनता में आध्यात्मिक प्रवृत्ति को बढ़ाने की योजना क्या बने?
7. बालक, बालिकाओं व युवक-युवतीयों को संस्कारित करने तथा आर्य समाज में रीक्षित करने हेतु चरित्र निर्माण शिक्षण, बाद-विवाद, भाषण, लेखन आदि प्रतियोगिताओं की योजना एवं अन्य कार्यक्रम क्या हों?
8. गुरुकुलों के लालतों एवं आर्य सामाजिक कार्यकर्ताओं का सम्मान एवं आर्य समाज के कार्यों में उपयोग की योजना।
9. आर्य समाज की स्थानीय इकाई को जन समाज के लिए उपयोगी बनाने तथा इसके माध्यम से ऐसे जनसेवा के कार्य करने लिनसे समान्य जनता आर्य समाज से जुड़े आदि की योजना।
10. सम्मेलन में आर्य समाज के विरिष्ट आर्य सन्नायियों, वैदिक विद्वानों, वैष्णवों, गुरुकुलों के विरिष्ट आर्य भजनोपदेशकां, विरिष्ट आर्य बुद्धिजीवियों तथा वरिष्ठ आर्य नेताओं को आर्यनित किया जा रहा है। आप आर्य समाज के लब्ध प्रतिष्ठित व्यक्तिस्तल हैं। अपसे सानुरोध प्रार्थना है कि आप इसमें अवश्य प्रधारकर अपनी गरिमामयी उपस्थिति एवं लिखित सुझाव व विचारों से सम्मेलन की सफलता में अपना योगदान प्रदान करें। आशा है आप अपनी स्वीकृति से अवगत कराकर कृतार्थ करें।

निवेदक
(आचार्य सम्पदेव शास्त्री-मुच्चदि)
संयोजक
प्रधान, आ.प्र.सभा आनन्द नेलंगाना
मो.: -09869668130

(स्वामी आर्यवेश)
सभा प्रधान -
मो.: -9013783101

सार्वदेशिक आर्य प्रतिनिधि सभा नई दिल्ली के तत्वावधान में
आर्य प्रतिनिधि सभा, आ.प्र.-तेलंगाना के सौजन्य से
हैदराबाद में

राष्ट्रीय आर्य विद्वत् महासम्मेलन

दि. 2 फरवरी 4 फरवरी 2017 तक

सम्मेलन में आर्य जगत से सम्बंधित महात्मा, साधु-संत, वैदिक विद्वान, प्रोफेसर्स, बुद्धिजीवी, पुरोहित एवं भजनोपदेशक तथा आर्य समाज के प्रमुख नेता आदि पधार रहें हैं। सम्मलेन में राष्ट्रीय एवं अंतर्राष्ट्रीय समस्याओं के समाधान हेतु आर्य समाज के दृष्टिकोण व कार्यनीति पर, विशेषकर सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक और धार्मिक विषयों पर कार्यनीति को तैयार कर दिशा-निर्देश दिया जाएगा ताकि आर्य समाज सशक्त रूप से जनता के बीच उभर सके तथा समाज और देश का नेतृत्व कर सके। अतः समस्त आर्य बंधुओं से निवेदन है कि अधिक संख्या में पथारकर सम्मेलन को सफल बनाएं।

भवदीय

स्वामी आर्यवेश

प्रधान
सार्वदेशिक आर्य प्रतिनिधि सभा
नई दिल्ली

पं. सोमदेव शास्त्री

मुंबई
संयोजक

प्रो. विद्वत् राव आर्य

महामंत्री
सार्वदेशिक आर्य प्रतिनिधि सभा, नई दिल्ली
व प्रधान आर्य प्रतिनिधि सभा, आ.प्र.-तेलंगाना

हरिकिशन देवालंकार
मंत्री आर्य प्रतिनिधि सभा, आ.प्र.-तेलंगाना

ఆర్థికవన్

संस्कृति संस्करण व सामाजिक परिवर्तन का संकल्प

Editor: Vithal Rao Arya, M.Sc. LL.B., Sahityaratna
Arya Prathinidhi Sabha AP-Telangana, Sultan Bazar, Hyderabad-95.
Phone No. 040-24753827, 66758707, Fax: 040-24557946
Annual subscription Rs. 250/- సంఘానుకూల - వితలరావు ఆర్. ప్రథినిధి సాహిత్యరాత్రానా

To,

दान की अपील

आर्य प्रतिनिधि सभा आ.प्र.-तेलंगाना के सौजन्य से

सावदीशिक आर्य प्रतिनिधि सभा-नई दिल्ली के तत्वावधान में त्रिदिवसीय राष्ट्रीय आर्य विद्वत् महा सम्मेलन

त्रिदिवसीय गण्डीय आर्य विद्वत् महा सम्मेलन का आयोजन दिनांक 2, 3, 4 फरवरी 2017 को, वैदिक आश्रम कन्या गुरुकुल, बेगमपेट-हैदरगाबाद में किया जा जा रहा है। तैयारियाँ तीव्रगति से जारी हैं। सम्मेलन की सफलता के लिये सभी आर्य वन्धुओं से आर्थिक सहयोग की अपेक्षा है। कृपया नगद दान राशी अथवा चेक या डी.डी. के द्वारा “आर्य प्रतिनिधि सभा आं.प्र.” के नाम सभा कार्यालय में जमा करवाने का कष्ट करें या on line “आर्य प्रतिनिधि सभा आं.प्र.” के नाम Bank of India Branch :Kachiguda जमा कर सकते हैं। आन लाइन (On line) पर -

Bank of India (BOI) कार्चीगुडा ब्रांच हैदराबाद A/c. No. 86061021000006 में भी जमा कर सकते हैं। इस बैंक का IFSC Code No. BKID0008606 है।

प्रधान	भवदीय कोषाध्यक्ष	मंत्री

आर्य प्रतिनिधि सभा आ.प्र.-तेलंगाना, महर्षि दयानन्द मार्ग, सुल्तान बाजार, हैदराबाद-500 095.

फोन नं : (1) 040-24756983, (2) 040-66758707, मोबाइल : 9849560691

ఆర్థిక సహాయార్థం విజ్ఞప్తి

ఆర్య ప్రతినిధి సభ ఆం.ప్ర.-తెలంగాణ సౌజన్యంతో
సార్వదేశిక ఆర్య ప్రతినిధి సభ నూచ్చి కీల్కా ఆధ్వర్యమున

జాతీయ ఆర్య విద్వత్ మహా సమ్మశ్వరం

జాతీయ ఆర్య విద్వత్ మహా సమ్మేళనం 2,3,4 ఫిబ్రవరి 2017 రోజులలో వైదిక ఆత్మమం కన్యాగురుకులం, బేగంపేట, ప్రాదుర్బాబాదులో వైభవపేతంగా నిర్వహింపబడుచున్నది. ఏర్పాటు తీవ్రగతిన కొనసాగుతున్నాయి. సమ్మేళనం విజయవంతంగా జరుగుటకు ఇతోధికంగా ఆర్థిక (ధన) సహాయం అత్యంత అవసరం. కావున ఆర్య బంధువులంతా దాన రూపమున తమ ఆర్థిక సహకారాన్ని అందించాలని కోరుచున్నాము. దయతో మీరు చెల్లించే విరాళాలను “ఆర్య ప్రతిష్ఠించి సభ ఆ.ప్ర.” పేరున నగదు లేదా చెక్కు లేదా డిమాండ్ డ్రాప్షు (D.D.) ద్వారా సభాకార్యాలయంలో జమచేయగలరు. విరాళాలను ఆన్‌లైన్ (On line) ద్వారా కూడా దిగువ అకౌంట్ నంబర్ గల ఖాతాలో కూడా వేయవచ్చును. (BOI) Bank of India, Kachiguda, Hyderabad A/c. No. 860610210000006, IFSC Code No. BKID0008606 కి |

భవదీయులు

కోశాధ్వక్షులు

కార్యదర్శి

అద్వక్తులు

THE VIEWS & THE NEWS PUBLISHED IN THIS ISSUE MAY NOT NECESSARILY BE AGREEABLE TO THE EDITOR
Vithal Rao Arya • aryapratinidhisabhaaptelangana@gmail.com, acharyavithal@gmail.com, Mobile : 09849560691

వంపురకులు : సీ. విల్రెడు అర్. పండాన్, అర్దతత్తునికి సుబ్రామణి, సులార్స్ బిల్డింగ్, ప్రాదురాబాదు-95. Ph: 040-24753827, 66758707

संपादक: श्री विठ्ठलराव अर्यु प्रधान सभा ने सभा की ओर से आकृति प्रेस चिक्कडपल्ली में मन्त्रित करवा कर प्रकाशित किया।

प्रकाशक: आर्य प्रतिनिधि सभा अंग्रेज़ टेलंगाना, सल्लाल बाजार, हैदराबाद टेलंगाना-95